

**VAN BÖLGESİNDE TARİHİ AÇIDAN
HALK KÜLTÜRÜNÜN İNCELENMESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
CENAP GÜNGÖR**

43822

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 16 Ocak 1995

Tezin Savunulduğu Tarih : 30 Ocak 1995

Tez Danışmanı : Doç. Fikret DEĞERLİ

Diğer Jüri Üyeleri : Doç. Can ETİLİ

Yrd. Doç. A. Fatih EMİRALİOĞLU

OCAK 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
-------------	---

ÖZET	II
------------	----

SUMMARY	III
---------------	-----

I.BÖLÜM: GİRİŞ

KÜLTÜR VE TARİH İLİŞKİSİ	1
--------------------------------	---

II.BÖLÜM: VAN TARİHİ

II.1- YAZILI TARİH ÖNCESİ DÖNEMDE VAN	5
---	---

II.2- YAZILI TARİHTE VAN	6
--------------------------------	---

II.2-1. Urartu Uygarlığı	7
--------------------------------	---

II.2-2. Persler ve Roma İmparatorluğu Dönemi	8
--	---

İskender ve Diadoklar Dönemi	9
------------------------------------	---

Partlar Dönemi	9
----------------------	---

Roma, Sasanlı Çalışmaları	10
---------------------------------	----

II.2-3. İslam Uygarlıkları Dönemi	11
---	----

II.2-4. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları	11
---	----

II.2-5. 15-17. Yüzyıllarda Van (Erken Osmanlı Dönemi)	20
---	----

II.2-6. 18-19.Yüzyıllarda Van (Geç Osmanlı Dönemi)	24
--	----

II.2-7. 20.Yüzyılda Van	27
-------------------------------	----

III.BÖLÜM: VAN'DA KÜLTÜRÜN TARİHSEL TOPLUMSAL EVRİMİ

III.1- TARİH ÖNCESİNDEN URARTULARA	36
--	----

III.2- URARTU UYGARLIĞI	37
-------------------------------	----

III.3- VAN'DA PERS VE İSLAM KÜLTÜRLERİ	41
--	----

III.4- TÜRKLER'DEN SONRA VAN	42
------------------------------------	----

IV.BÖLÜM: VAN FOLKLORU

IV.1- HALK HİKAYECİLİĞİ VE AŞIKLIK GELENEĞİ.....	43
IV.2- EFSANELER, MENKİBELER VE BUNLARA BAĞLI ZİYARET YERLERİ.....	45
IV.3- TÜRKÜLER, NİNNİLER, MANİLER, BİLMECELER, ATASÖZLERİ VE DEYİMLER	
IV.3-1. Maniler	46
IV.3-2. Türküler	48
IV.3-3. Bilmeceleler	51
IV.3-4. Atasözleri ve Deyimler.....	52
IV.4- HALK OYUNLARI.....	53
IV.4-1. Belli Bir Hikayesi Olan Oyunlar.....	54
IV.4-2. Bir Türkü Etrafında Teşekkül Eden Oyunlar.....	56
IV.4-3. Hikâyesi Bilinmeyen Oyunlar.....	57
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA	61
ÖZGEÇMİŞ	63

ÖNSÖZ

“Van Bölgesinde Tarihi Açıdan Halk Kültürünün İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Anasana- nat Dalı Musiki Sanat Dalı, Türk Halk Oyunları Alanı’nda hazırlanmıştır.

Adı geçen tezin hazırlanmasında büyük katkıları bulunan, başta danışmanım sayın Doç. Fikret Değerli’ye, Van yöresinde kıymetli çalışmalar yürüten İ.Ü. Edebi- yat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Oktay Belli’ye, kıymetli arkadaşım antropolog Göksel Aymaz’a ve ayrıca, yardımları ve emekleri geçen diğer bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Cenap Güngör

Ocak-1995

ÖZET

Bu tez çalışması, Van bölgesinde günümüzde hakim olan geleneksel halk kültürünü, ya da eş bir deyişle Van folklorunu tarihsel arka planı ile birlikte incelemektedir. Bu nedenle, söz konusu çalışma, günümüz Van folklorunun, Van kültür tarihindeki yeri ve önemini tespitiye yönelik bir çalışmadır.

Belli bir kültürel yapının tarih içerisindeki konum ve önemini tespit edebilmek, öncelikli iki gerçeğin ön kabulünü gerektirmektedir. İlki, kültürün doğa karşısında yaşamı daha katlanılabilir ve daha rahat bir hale getirebilme mücadelesi olarak bilinçli bir insan faaliyetinin ürünü olduğunu bilmek; ikincisi ise, insani faaliyetin, geçmiş-bugün ve gelecek gibi üç boyutlu bir zaman akışı içinde gerçekleştiğini görmek ve kültürün tarih içerisindeki bu üç boyutluluğunun anlamını kavramış olmak. Bu önemlidir, zira belli bir zaman ve mekan içerisinde gerçekleştirilen her faaliyet aynı zamanda geçmişten devralınan bilgi, deney ve birikimin ışığında, gelecek kuşaklara devredilecek bir kültür mirasını da oluşturma faaliyetidir.

Tarih ve kültür ilişkisine böyle bir yorumla bakmak, bir geleneksel halk kültürünü konu alan bu tez çalışmasının yöntemini de, konu edindiği geleneksel halk kültürü olarak Van folklorunu, kendine öncel bölgesel kültürler içerisinde ele almak şeklinde tayin etmiştir.

Yöntemi gereğince, Van bölgesinin yazılı tarih öncesine ait durumunun ele alınmasıyla başlayan bu tez çalışması, bölgenin sırasıyla yaşadığı dönemleri günümüze dek incelemektedir. Bunu takiben, Van bölgesinin kültür tarihine, bölgenin kültürel geçmişine ait bilgiler verilmekte ve son olarak da günümüz Van folklorunun özellikleri başlıklar altında aktarılmaktadır.

SUMMARY

This thesis study is prepared to reveal traditional culture of Van Region in its historical situation.

Any cultural situation that is considered as traditional obliges looking at the historical background and development. For this reason, the contents of this study is formed in order to remove such obligatory need.

Introductory which is at the beginning of the thesis is written to explain causality of the content. At the introductory point of view to the subject and giving meaning to the result thrown out for consideration is attempted to be explained, Van Region is a part of history because of its traditional situation.

When we look to the cultural history of Van region, we can see that the cultures are influenced by the other cultures of the region. Also the geographical structure of the region and hard climate are caused that any foreign culture from other regions can not influence Van region. So the region of Van can protect its traditional culture from other cultures.

During the history we will not see any assimilations in the Region Van. For that reason the people living in Van region and their cultures are very well joint.

In the introduction of the thesis are given these comments and afterwards the political adventure of Van and the conquests of the region are narrated in the se-

cond part.

We can call this second part as "History of Van", in which the history of the region is described from B.C. till today.

As far as we can learn from archeological researchs of Mr.Oktay Belli from University of Istanbul, that the history of Van is going to the beginning of the Calkolitic Age althouhg the researchs are not well enouhg.

The first civilisation in the region is between 5500-3000 B.C. in the Calcolitic Age. During this age not only materials from stone but also materials from metal like cupper are used, it is called Calcolitic Age: The age of stone and metal. The researches in the region show vs that during this age Van region had a culture and trade relations with North Mesopotamian Region.

In the First Age we see Urt and Nuri Confederation as a first civilized culture. This age s known as Urt and Nuri Confederation Age. Although Urts and Nuris were not friends, they built a confederation togehter agains a possible Asur attack.

During 860-580 B.C. Urts were the leading culture in the region. To establish the Urt State had the meaning of changing from confederation to a centralizm for the region. 50 Urts established a great state around Lake Van and represented the "Orient World" with Egypt, Babil, Asur and Hitits.

The Kingdom of Urts collapsed after the Meds establishment of a powerful state in the region at 585 B.C. At 550 B.C., The Persion with their Prince Kiros II defeated the King of Med Astiyag. So began Persion and Roman Empire Age in the region.

The Persians could establish government organisation only during the Emperor Darius I (522-485 B.C.). At that time there were 13 military cities around Lake Van.

Persian economy began to collapse, because they had no coast at Anatolia, so they couldn't make any sea-trade. At 332 B.C. Alexander the Great, Emperor of Macedonia, defeated Darius and conquered the whole Van region.

The Seleucid Kingdom, The Kingdom Parthia and the Roman Empire conquered this region afterwards. In 241 A.C. Sassans defeated the Romans and began to control the whole region from Van to Antalya.

The Region Van was conquered by the Muslims at the time of the Caliph Osman (644-656). The Governor of Syria Mu'awiye, gave the duty of conquest of East Anatolia to Habib Bin Mesleme. Habib Bin Mesleme defeated a Byzantine army and conquered Ahlat, Erzurum and Muradiye. But Ali and Mu'awiye could not come to an agreement and so began the civil war. Byzantium conquered the region back. But in 661 Mu'awiye won Ali and then conquered the whole region again. In 11th century the Turks began to attack Anatolia. The Seljuks, who were defeated by Karahanids and Gaznids moved to the west and controlled the region.

After Mongol attacks the destroyed region was made by Aladdin Keykubat again.

With the great victory of Mongols against Seljuks in 1243 the region was divided in two states. Musul and Van. From then on Van was conquered by Karakoyunlus and then by Timur. In 1402 Timur defeated Yıldırım Bayazid in Ankara

War and the region began to be controlled by Karakoyun State. After the death of The King of Karakoyun State, The State Akkoyun conquered the region.

The Ottomans conquered the region in 1534 and Van became an Ottoman State.

In 18 th and 19 th century during the collapsing age of Ottoman, Van was conquered by Russia and Persia. In the first quarter of the 20 th century, Armenia problem appened in the region.

The first Armenia rebellion was in 1896-97. In 1915, Van was conquered by Russia with the leadership of Armenia. In 1918 The Turkish Army conquered Van again.

Van has not only such a historical background but also has a very active culturel background. This cultural history is examined in another part of the thesis. In that section the cultural products of Van is told with their charactérical specifications.

The prehistorical age of the city Van is not known very well. Only some ruins from Urarts (B.C. 1000) are found in the city borders. After the collapsing of Urarts Empire the Persian cultures influenced the region. At the time of the Christian spreading the effects of Syria and Byzantine are seen. With the Arabians the region recognized Islamic Culture and after the 11 th century the Turks had great influence over the cultural structure of the region.

Also some cultural ruins of Van are important. Many prehistorical rocks and inns are found in Tirişin; Çatak, Yeşilala, Yedisalkım, Çapanak, Bihiri.

Also Akdamar church, built in 10 th century, has an important place in East

Christian art.

Kümbet of Halime Hatun and Big Mosque built by the Turks are some architectural examples for the pre Ottoman age of the region.

In the last section of the thesis today's culturel richness of Van is based on its historical culture structure.

Under the headline "Folklore of Van" some examples for the traditional culture of Van are given in this last section of the thesis. "Aşık Ercişli Emrah" and his traditional stories are good examples for the goetical life and legendary stroies the East Anatolian folkloric life.

Also it is interesting that Meher Kapı and Başet Mountain, which are holy today, were holy at Urarts Age.

In Van folklore, the traditional Turkish Folk songs and "mani" have a great place. So most of the folkloric games of Van tell a special story and some of them depends on a special Turkish song.

These examples show us the traditional culture. So in the folkloric games you can see traditions. For that reason to keep the folkloric games alive, people, living in this region, should saw their traditions from disappearing.

I. BÖLÜM

GİRİŞ

KÜLTÜR VE TARİH İLİŞKİSİ

İnsanın tarihsel gelişim serüveni, kültür yaratma serüvenidir.

İnsan diğer doğa varlıklarından bilinçli eylemliliği, bilinçli faaliyetleri ile ayrılır. İnsanın bütün faaliyetleri üç boyutlu bir zaman içinde olup biterler; geçmiş, bugün ve gelecek. İnsan eylemliliğinin zaman içindeki bu üç boyutluluğu, onun tarihselliğini gündeme getirir; insan, bu özelliğinden dolayı tarihsel bir varlık niteliğini kazanır.

İnsanın faaliyetlerinde, gerçekleştirmek istediği birtakım amaçlar, hedefler ve planlar vardır. Hayatta kalmak ve hayatı daha katlanabilir, daha yüksek standartlı kılabilmek gibi niyetlerle kendini gösteren bu amaç, hedef ve planlar hiçbir zaman kaybolup gitmezler. Bunlar bir kez gerçekleştirildikten sonra, zamanın boyutlarında değişmeyen yerlerini alırlar. Bu sayede insanoğlu dünya yüzeyine, ebeveyninden (ya da atalarından) aktarılan çeşitli bilgi, deney, kültürel miras ve de çeşitli potansiyelle yüklü olarak gelir. İnsanoğlu, içine doğduğu çevrede bu potansiyeli şekillendirip gerçekleştirerek kültürel mirasını geliştirir. Sosyal bilimlerde bu süreç "kültür yaratımı" diye adlandırılır. Gerçekleştirilen her faaliyet, geçmişten devralınan ve gelecek kuşaklara aktarılan bütün bilgi, deney, tarih birikimi "kültür" kavramının şemsiyesi altında toplanır.

İnsanın yapıp etmeleri, onun tarihselliğini ve dolayısıyla kültür ile tarih arasındaki ilişkiyi oluşturur. Bu nedenle, geçmiş, bugün ve gelecek, boş uzayıp giden zaman boyutları değil, yapıp etmelerle, bu yapıp etmelerin ürünleriyle yani kültür ile dolu bir "tarih"in anlamlı aşamalarıdır. Tarihin anlamlı aşamaları olarak beliren,

d n-bugün ve yarın, birbirinden kopmuş, birbirinden ayrılmış, kendi başına kalmış zaman boyutları değildırler. İçerdikleri faaliyetlerin bir kültür yaratım süreci olarak yaşıadığı gelişimin yukarıda belirtilen özelliği nedeniyle bu boyutlar birbirleriyle doğrudan bağıntılı tarihsel-kültürel bir aşamalar zinciridir. Ve birbirlerinin doğrudan etkisi altındadır.

Tarihsel aşamalar "kültür" dolayısıyla birbirlerine bağlanırlar. Kültür yaratımı dolayısıyla zamanın boyutları tarihsel aşamalar olarak anlam kazanır ve "tarih" kavramı kendi içeriğine kavuşur. Kültür ile tarih arasında, kuşaklara dayalı böyle bir ilişki ağı olmasaydı, zaman da anlamsızlaşacaktı.

Kültür olgusu sayesinde, tarihin aşamaları birbirlerine o kadar bağlıdırlar, birbirleriyle o kadar kenetlenmişlerdir ki, dünyanın hiçbir gücü onları ne birbirlerinden koparabilir, ne de onların yerini değiştirebilir. Bu, kültür yaratımında her anın bir "bugün" noktasından geçmesinden; "bugün" n "geçmiş"le "gelecek" arasında dönüştürücü bir düğüm noktası oluşturmasındandır.

Tarihsel sürecin bu bağıntılılık ve süreklilik arz eden niteliği, belli bir zamanda belli bir yerdeki kültürün tarihsel serüvenini incelerken, tarihe nasıl bir bakış a ı-sıyla yönelmek gerektiği konusunda kesin bir kuralı dayatır. O da şudur; "tarihe salt kronolojik açıdan yaklaşılmaması" ve tarihin art arda gelen bir olaylar yığını olarak görülmemesi, böyle saltık bir yargıya sahip olunmaması.

Kültür bağlamında yapılacak bir tarih araştırmasında izlenecek yöntem, olaylar ve olgular arasında ilişkiler kurmak, tarihsel aşamaların birbirleriyle olan bağıntı ve etkileşimlerini açığa çıkarmak olmalıdır. Bu ise, tarihsel olay ve olguların kronolojik olarak verdiğinden daha fazlasını almayı amaç edinmiş, genelleştirici ve karşılaştırmalı bir tarih yorumuyla mümkündür. Böyle bir tarihin adı konmuştur bile: Salt olaysal olmayan tarih.

Olaysal olmayan tarih de geçmişi kendi bıraktığı izlerden tanımaya ve anlamaya çalışır. Ancak o'nun farkı, söz konusu geçmişe "kültür" kavramının geniş anlam

ve içeriğiyle bakmasındadır.

Olaysal olmayan tarih, tarihsel olay ve olguların ötesinde tarihte var olan düğümleri çözmeyi, olayların ve olguların oluşumu ve gelişiminde belirsizlikleri, karmaşıklıkları anlamayı hedef alır. Bu bakımdan bir soruşturma ve anlama sürecidir.

Buna göre, örneğin Van yöresinin kültür tarihini, kültür geçmişini ve bugün mevcut olan halk kültürünü tespit etmeye yönelik bir çalışma yaparken, yörenin tarihsel olay ve olgularını tek tek saptayıp derlemek ve onları kronolojik olarak dizmek, amaca götüren bir yöntem olmayacaktır. Böyle olayların kronolojik dizimine dayalı bir yöntem, Van yöresi kültür tarihini, gelişimini ve bugünkü karakterini açıklama noktasında geçersiz olacaktır; bu, amaca dönük bir geniş bilgilendirmeyi sunamayacaktır.

VAN YÖRESİ HALK KÜLTÜRÜNDE TARİHSELLİĞİN ÖNEMİ

İnsanın faaliyetlerinin ürünü olan "kültür", yalnız şu veya bu insanın (tek tek bireylerin), şu veya bu ulusun işi değildir. İnsan gerek tek, gerekse toplum olarak tek başına yalıtık yaşayamaz. Bundan başka, genel bir miras olarak "kültür", dün ve önceki gün, uzak veya daha uzak bir geçmişte yaşamış olan birçok insan gruplarının, ulusların bıraktığı bir kalıttır. Bu anlamda, bütün insanlığın onda payı vardır. Ancak insanların bu mirastan olumlu ya da olumsuz yönde yararlanması olasıdır. Eğer, birikmiş kültürün devralınması isteniliyorsa, o zaman insanların onlar hakkında açık bir bilgi elde etmeye çalışması gerekir. Kültürün bu niteliği bir tarihsel oluşturmaktır.

Genel anlamda kültür "tarih"ten geliyorsa, özel anlamda belli bir yörenin "halk kültürü" de tarih ile birlikte "coğrafya"dan da gelir. Buna göre belirli bir coğrafyada kendini varetmeye çalışan yaşam tarzı, bu coğrafyanın görüp geçirdiği kültürlerin mirası üzerine oturacaktır. Kültürel mirasın üzerine oturan yeni uygarlık, ya o mirasla kendi gelenekselliğini harmanlayarak yeni bir sentez oluşturur, ya da toptan

reddederek kendi saf-arı kültürünü yerleştirip yaymaya çalışır.

Van yöresinin kültürel tarihine bakıldığında, bu yörede coğrafi birlik içerisinde tarih boyunca var olan kültürlerin birbirlerine etkilerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak, bu etkileri tespit edip ortaya çıkartmış olan herhangi bir yazılı belge olmadığından, daha doğrusu, bu konuda amatör ya da akademik düzeyde bir çalışma yapılmamış olduğundan, çalışmamızda bu konuda referanslar yer alamamıştır. Yine de denilebilir ki etkileşimde, coğrafi şartlar gereği, yörede oluşan kültürlerin dış etkilenmelerden uzak kalarak yıllar boyu korunmasının payı büyüktür. Zira, yer şekillerinin ve iklim şartlarının çetinliği, kültürlerarası iletişim ve etkileşimi, dolayısıyla da, kültürel bozulmayı engelleyerek, birikmiş kültürün geleneksel korunumu olağan kılmıştır. (Bu bilgileri sayın Oktay Belli ile yapılan sözlü görüşme ışığında söyleyebilmekteyiz.)

Yörede bugün mevcut olan geleneksel halk kültürünün, tarihsel etki ve izler taşımasının bir nedeni de yukarıda belirtilen "kültürel mirasın kabulü ya da reddi" konusunda sergilenen davranıştır. Coğrafi ve iklim şartları nedeniyle kolayca yok olmayan kültürler, askeri akımlar ve fetih sonucu yörede oluşmaya başlayan yeni uygarlıklarca radikal bir yadsımaya, radikal bir asimilasyona maruz kalmamışlardır. Bu nedenle yöre kültürü, olgun bir hoşgörü ve kaynaşmanın izlerini taşır niteliktedir.

Burada bir şeyi daha belirtmek gerekir. Şu ki; bu tip çalışmaların layıkıyla gerçekleştirilebilmesi için, geniş çaplı bir ekip faaliyeti zorunludur. Böyle bir olanaksızlık nedeniyle, bu tez çalışması elbette ki belli bir "mükemmelliyetlik" iddiasında olamayacaktır. Yine de, alanına ilişkin ciddi samimi bir adımı temsil ettiği ve daha geniş çaplı bir araştırmaya vesile olacağı inancıyla ortaya koyulmuştur.

II. BÖLÜM:

VAN TARİHİ

Bugüne değin yörede yapılan ve yine bugün bile istenilen düzeyde gerçekleştirilmediğinden şikayet edilen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları bize, Van ili tarihinin yazılı tarih öncesi devrelerin Kalkolitik Dönem başlarına kadar uzandığını göstermektedir. (BELLİ; sözlü görüşme).

II. 1- YAZILI TARİH ÖNCESİ DÖNEMDE VAN

Tarihçiler, yazının keşfi ile başlayan devirlere Tarihi Çağlar, yazının bilinmediği devirlere de Tarih Öncesi Çağlar adını vermektedirler. İlk yazı Mezopotamya'da ve Mısır'da yaklaşık olarak aynı sıralarda, M.Ö. 3 binin başlarında kullanılmaya başlamıştır. Böylece Tarih Öncesi Devirler büyük uygarlık merkezlerinde M.Ö. 3000 tarihinden eski olan çağlardır. (AKURGAL; 1993; s. 21).

Van yöresinde ilk yerleşim ve uygarlık belirtilerinin görüldüğü Kalkolitik Dönem, M.Ö. 5500-3000 yıllarını kapsar. Bakır gibi maden aletlerinin yanında taş aletlerin de halen kullanılıyor olmasından ötürü bu devire tarihçiler Taş ve Maden Devri anlamına gelen "Kalkolitik" adını vermişlerdir. Nitekim, örneğin Burdur'un yakınındaki Hacılar yerleşmesinin 5. katında, M.Ö. 5500 yıllarında ilk bakır aletlerin ortaya çıktığını gördüğümüz gibi (AKURGAL; 1993; s. 24), Van yöresinde tespit edilen antik bronz atölyeleri de bu yörelerde Kalkolitik uygarlığın, Anadolu coğrafyasındaki genel gelişimi ile birlikte yaşandığına işaret etmektedir. (BELLİ; 1992)

Bu dönem buluntu yerlerinden biri, ufak çaplı kazı çalışmalarıyla kısmen aydınlanan Tilkitepe (Şamranaltı) yerleşmesidir. Tilkitepe'nin en alttaki IIIB katmanın-

da ele geçen buluntular, Kalkolitik Dönem'in başlarında, Van yöresinin Kuzey Mezopotamya'yla olan kültürel ve ticari ilişkilerini gösterir. Tilkitepe Anadolu ile Mezopotamya arasında taş, bakır, obsidyen gibi hammaddelerin ticaretinin yapıldığı yollar üstünde kurulmuş, belki de bu yolları denetleyen bir yerleşmedir. Van yöresi Kalkolitik Dönem'de Kuzey Mezopotamya kültürü etkisinde kalmıştır. Van Yazılı Tarih Öncesi dönemlerinin, Kalkolitik Dönem sonrasında ilk Tunç Çağ'la sürdüğü, yüzey araştırmalarıyla saptanan İrmir Höyüğü gibi M.Ö. 3. bin yerleşme ve buluntularının varlığıyla kanıtlanmaktadır. M.Ö. 3. binin sonlarında, bu bölgenin özellikle yüksek yaylalarına Hurri olarak adlandırılan topluluklar yerleşmişti. (TÜRKOĞLU; 1969, S. 5).

II. 2- YAZILI TARİHTE VAN

Yazının icadından sonraki dönemin ilk uygarlığı olarak yörede, Urartu ve Nairi Konfederasyonunu görmekteyiz. Bu konfederasyonu oluşturan halkların kökeni M.Ö. 3. bine, Hurrilere değin uzanmaktadır. Transkafkasya üzerinden Anadolu'ya uzanan Hurriilerle, konfederasyonun üyesi olan Urartular 850 yılları "Uruatri ve Nairi Konfederasyonu Dönemi" olarak bilinmektedir.

İki ayrı siyasal birlik olan Uruatri ve Nairi Konfederasyonları, Ön Asya'da bir tampon devlet durumunda olan Hurri-Mitanni Devletinin Hititlerce yıkılması ve Asur Devleti'nin Ön Asya'ya bütünüyle egemen olma hazırlıkları karşısında birleşti. Asur yıllıklarından öğrenildiğine göre, bu iki birlik arasında zaman zaman çelişmeler ve anlaşmazlıklar oluyor, kimi bölgeler bu iki birlik arasında el değiştiriyordu. Bu çekişmelerinin ana nedeni ekonomikti. Birliğin başındaki beyler, verimli maden ve üretim bölgelerine egemen olabilmek, bölge halklarının ana geçim kaynağı olan hayvancılığa elverişli kaynaklara sahip çıkabilmek için çaba harcıyorlardı. Kimi zaman bu çekişme ve anlaşmazlıklar büyüyor, ancak Asur tehlikesi belirdiğinde, anlaşmazlıkları bir yana bırakıp birlik oluşturmuyorlardı.

II.2-1. URARTU UYGARLIĞI (M.Ö. 860-580)

Urartu Devleti'nin kuruluş devresi, gerçekte, konfederasyon sisteminden merkezi otoriteye geçiş dönemi idi. Asur ve Urartu kaynaklarına göre, Kral 1. Sardur ile bu geçiş aşaması son bulmuş ve devlet, merkezi bir biçimde yönetilmeye başlanmıştı. Merkezi otoriteye geçişin yaşandığı bu dönem, yeni kültür merkezlerinin Batı Anadolu kıyılarında kurulduğu ve bugünkü Avrupa Medeniyeti'nin temellerinin atıldığı bir dönemdi. Dünya tarihinin bu dönüm çağında, Doğu Alemini Mısır, Feni ke, Babil, Asur, Hitit ve nihayet Urartu uygarlıkları temsil ediyorlardı.

Urartular M.Ö. 1. binin başlarında Van Gölü ve çevresinde önemli bir devlet kurdular. Bununla beraber aynı bölgede Urartu adına daha Assur Kralı 1. Salmanasar zamanında rastlanmaktadır.

M.Ö. 1271-1244 yılları arasında Asur Krallığı'nın başında olan 1. Salmanasar, Assur tapınağının yeniden yapımını belgeleyen bir yazıtında, Urartu Krallığı'nın tarihi için çok önemli olan şu bilgileri verir;

"Rahipliğimin başlangıcında (tahta geçtiğim yılda) Uruatri ülkesi ayaklandı... Ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım."

Bu kayıtlarda "Uruatri" terimi Yakındoğu tarihinde Urartu adından ilk söz edildiği. (ÇİLİNGİROĞLU; 1944; S.1).

Bizim bugünkü bilgimize göre Urartu'nun en eski Kralı Lutibri'nin oğlu Sardur'dur. Ve aşağı yukarı M.Ö. 9. yüzyılın ilk yarısı da Asur Kralı Asurnasirpal (M.Ö. 883-859)'nın çağdaşı olarak yaşamıştır. Sardur kendini "bütün ülkelerin kralı" olarak adlandırmakta ve böylece Asurlulara karşı rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat Urartu Krallığı'nın gerçekten güçlü bir devlet olarak görüldüğü dönem Mnua (M.Ö. 810-780), Argisti (M.Ö. 780-760) ve özellikle II. Sardur (M.Ö. 760-730) zamanlarına düşer. Bu devre içinde Urartular Hititlerle Ortadoğu'nun en mühim merkezlerini ellerinde bulunduruyorlar ve Asurluların denize inmelerine engel oluyorlardı. III. Sardur'un hüküm sürdüğü yıllar Yunanlıların şarkla ilk sıkı ilişkiler kurduğu

döneme rastlar. Mezopotamya'nın kapıları olan kuzey Suriye limanlarına ve onların en önemli şehirlerine hakim olmak sayesinde ki, Hititler ve Urartular, Yunanlıların karşısında Ortadoğu'nun temsilcileri olarak çıktılar ve şark dünyasının ticaretine hakim oldular. Urartuların M.Ö. 8. yüzyılda kurdukları bu ticaret ilişkilerini, Asur Kralı III. Tiglatpileser (M.Ö. 746-727) zamanında arazi kayıplarına rağmen, daha bir yüzyıl sürdürdükleri anlaşıyor. Aşağıda araştırma konumuz olan sanat eserlerinin Yunanistan'a ve Etrüsk merkezlerine 8. yüzyıl sonunda olan ve 2. yüzyıl başlarında ihraç edilmeleri bunun en güzel kanıtıdır. (AKURGAL; 1993; s. 175)

Urartu Krallığı, Medlerin aynı bölgede güçlü bir devlet kurmasıyla, ya 7. yüzyılın sonunda, ya da 585 tarihlerinde ortadan kaybolmuştur. İ.Ö. 585'te Van yöresine giren Medler, İmparator Keyaksares'in ölümüyle birlikte zayıflamaya başladı. İran'da, Ahamemiş Prensi II. Kiros önderliğinde ortaya çıkan Persler, Med Kralı Astiyag'ın askeri gücünü çöktürtiler (M.Ö. 550) ve bu uygarlığa son verdiler.

II.2-2. PERSLER VE ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Pers Devleti, ancak İmparator I. Dareios (İ.Ö. 522-485) zamanında düzenli bir yönetim örgütü kurabildi. Van çevresini içeren bölge, Nairi (Nehirler Ülkesi)) Satraplığı (askeri valiliği) adıyla ve tarihçi Herodotos'un listesine göre 13. satraplık olarak örgütlendi. Bu satraplık, Fırat'ın yukarı vadileriyle Aras Vadisi, Urmiye Gölü ve Zağros Dağları arasında kalan yöreleri kapsıyor, merkezi otoriteye her yıl 100 gümüş talent vergi ödüyordu.

Persler, yerel halkın dinsel örgütlerine pek karışmadılar. Ama din önderlerine araziler dağıtarak onları kendi yandaşları durumuna getirdiler. Ayrıca, Pers kökenli subayları da toprak sahibi yaparak onları yönetimin başına getirdiler. Oldukça yavaş gelişen bir tarım ekonomisine bağlı kalan Persler, denizlere açılmayınca, büyük toprak sahiplerine baskı uygulamaya başladılar. Geniş ülkenin her yanında ayaklanmalar patlak verdi. (TÜRKÖĞLU; 1969)

İSKENDER VE DİADOKLAR DÖNEMİ:

Anadolu'nun kıyı kesimlerinde kesin bir üstünlük sağlayamayan, bu nedenle de deniz ticaretinin getirdiği gelirlerden yoksun kalarak ekonomisi giderek çökmeye yüz tutan Pers İmparatorluğu, genç Makedonya Kralı İskender'in doğuyu istila planlarının hedefi oldu. İskender, İ.Ö. 334'ten başlayarak Pers ordularını art arda yendi. Sonunda Gavgamela'da (Kuzey Irak) Pers İmparatoru Darieos'un güçlerini bozguna uğrattı (İ.Ö. 332). İskender Asya içlerine doğru seferini sürdürürken, istila edilen yörelere kendi subaylarını atıyordu. Ancak, Gavgamela Savaşı'nda Pers ordusuna komuta eden Atropaten, bir süre sonra İskender'in hizmetine girdi ve İskender'in İ.Ö. 323'te ölümünden sonra, sonradan kendi adını alacak olan bölgede, Atropaten'de (Azerbaycan) özer bir satraplık kurdu (İ.Ö. 301).

Aynı yıl İskender İmparatorluğu'nun paylaşılmasına yol açan ve onun eski komutanları arasında patlak veren İpsos Savaşı'ndan sonra, Güney Anadolu'da yeni bir krallık oluştu: Selökid Krallığı. Bu krallık, İskender İmparatorluğu içinde yer almakla birlikte, özerk bir satraplık yönetimine kavuşan Atropaten bölgesinde bir türlü üstünlük sağlayamadı. Van bölgesini de içeren bu satraplığa komşu yörelerde de, Arduates, Arsames gibi eski Pers soylusu yöneticiler küçük, özek satraplıklar kurdular. Bunlar üstün Selökid yetkesini tanımakla birlikte işlerinde bağımsızdılar. Selökidler'in Van bölgesindeki dolaylı yetkesi sürerken, Selökid Krallığı Mısır'daki Ptolemaios Devleti'nin saldırısına uğradı. Mısır Kralı Evergetes Fırat Irmağı'nı aşarak Mezopotamya'ya hatta Azerbaycan'a kadar ilerledi (İ.Ö. 242). (TÜRKÖĞLU; 1969).

PARTLAR DÖNEMİ:

Çökmekte olan Selökid Devleti'nin Pers kökenli satraplarından Araksias'ın İ.Ö. 180'lerden sonra tohumlarını attığı Araks (Aras) Krallığı'yla komşu olan Partlar, bu krallığın güneye doğru yayılmasına set çekmeye başladılar. Van bölgesine egemen olan Partlar'ın Kralı II. Mitridates (İ.Ö. 123-88) bölgeye kuzeyden sakan İskitler'e

karşı başarıyla direndiği gibi, Araks Kralı Artavasd'a da boyun eğdirdi.

Araks Prensi Tiran, Part Kralı II. Mitridates'in ölümünden sonra, Partlar'ın kuzey komşusu İskitler'le işbirliği yaparak bugünkü Irak'ın kuzeyine dek indi. Partlar, Migdonia (Nisbis/Nusaybin) ile Osroene (Urfa) yörelerini bıraktılar (İ.Ö. 88). Ancak, bu sırada, Ön Asya'nın doğusuna doğru sefere çıkan Romalılar, ilkin Sekstilius, ardından da Lukullus komutasındaki ordusuyla, Tigran'ın güçlerini Dicle kıyılarında bozguna uğrattı (İ.Ö. 69). Tigran, başkent Tigranoketra'yı (Meyyafarikin/Silvan) bırakarak çekilirken, Pontos Kralı Mitridates Evpator'dan ve Partlar'dan yardım istedi. Romalı Komutan Lukullus da Partlar'ı kendi yanına çekmeye çalıştı. Bu dönemde, Van bölgesi "Gordiene" diye anılıyordu ve Gordiene Prensliği Tigran'ın güçleriyle Romalılar ve Partlar arasında bir tampon prenslik rolünü oynuyordu. Romalı Lukullus Part ve Gordiene güçlerini kışkırtmaktan vazgeçerek, Mitridates Evpator-Tigran birleşik ordusunu Van'ın batısında Arsanias (Murat) Suyu Vadisi'nde dağıttı (İ.Ö. 68). Romalılar ertesi yıl, Pompeius komutasındaki bir orduyla, bu güçleri bir kez daha yendiler. Böylece, Romalılar, bölgede kendi hakimiyetlerini kurdular. (TÜRKÖĞLU; 1969).

ROMA-SASANLI ÇATIŞMALARI:

Sasanlılar, İran yaylalarından batıya uzanan yeni bir tehdit olarak, ilkin 241'de Romalılar'ın Van bölgesindeki nüfuzunu kırarak Antakya'ya dek ilerlediler. Hatta Roma İmparatoru Gordianus'un, ardından Valerianus'un ordularını yenerek Orta Anadolu'ya geldiler. Güneyde de Suriye'ye egemen oldular. Ancak, Orta Suriye'deki Palmira Prensliği'nin desteği ile Romalılar Sasanlıları Van'ın batısına dek çekilmeye zorladı. 283'te Roma İmparatoru Aurelius Karus, ardından Galerius döneminde art arda sınır değişiklikleri oldu. Sasanlılar, Romalıların yeni bir saldırısına, 351'de, kendi ülkelerindeki Hristiyanları kovuşturarak yanıt verdiler. Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılıncaya değin. Van bölgesinin bu tartışmalarda

uzak kalmasının nedeni, yöredeki Sasanlı egemenliği idi.

II.2-3. İSLAM UYGARLIKLARI DÖNEMİ

Bizans İmparatoru Heraklonas'ın 641'de ölümünden sonra, Araplar Anadolu üzerine saldırıya geçtiler. İyaz bin Ganem 639-640 arasında, Bitlis önlerine dek ilerledi. Araplar, 642'de ikisi Habib bin Mesleme ile Salman bin Rabia'nı komutasında olmak üzere, 4 orduyla Van yöresini ele geçirmeye çalıştılsa da, Bizanslıların şiddetli direnişini kıramadılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Salman bin Rabia 645'te Azerbaycan'dan Van yöresine yeni bir saldırı düzenledi. Bu da, bir önceki gibi başarısızlıkla sonuçlandı. (AKURGAL; 1993; 219-223).

Van yöresinin Araplarca alınması, Halife Osman dönemine (644-656) rastlar. Suriye Valisi Muaviye'nin Doğu Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği Habib bin Mesleme, Erzurum'u aldıktan sonra Fırat boylarında kendisini durdurmaya çalışan büyük bir Bizans ordusunu da bozguna uğrattı (645-646). Van Gölü ve yöresini de ele geçirmeyi planlayan Habib bin Mesleme, ordusunu buraya yöneltti. Ahlat, Erciş ve Muradiye yöreleri Arapların eline geçti. Muaviye ile Ali arasındaki anlaşmazlık iç savaşa yol açınca, Bizans Van'ın kuzey bölgelerini aldı (657). 661'de iç savaştan başarıyla çıkan Muaviye, kısa sürede durumunu güçlendirdi ve yöreyi kendisine bağladı.

II. 2-4. BÜYÜK SELÇUKLULAR

VE ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ

XI. yy'da Anadolu üzerine saldırılar düzenleyen Türkmen boylarının amacı yerleşebilecekleri yeni bir yurt bulmaktı. Buhara yakınlarında, Karahanlılar ve Gazneliler karşısında uğradıkları ağır yenilgi Selçukluları batıya göç etmeye zorlamış, Tuğrul Bey'in izniyle yola çıkan kardeşi Çağrı Bey, 1018'de Van ve yöresini istila etmişti. Burada fazla bir direnişle karşılaşmayan Türk güçleri, büyük kitleler halinde

Anadolu'ya akmaya başladılar. Başlangıçta, bunlar geçici akınlardı.

1054'te Anadolu seferine çıkan Tuğrul Bey, Erciş'i ele geçirdi. Bizanslıların direnişi karşısında fetih hareketini daha fazla sürdüremedi. 1063'te Selçuklu tahtına çıkan Alp Arslan'la birlikte, Anadolu'nun fethi, bir devlet politikası durumuna geldi. Alp Arslan, 1064'te Kafkasya seferine çıkarken, oğlu Melihsah'da Van ve yöresini ele geçirdi. 1070'te Mısır'daki Şii Fatimiler üzerine yürümeyi planlayan Alp Arslan, daha önce Malazgirt'i ele geçirdi ve Van yöresinde Türk egemenliğini pekiştirdi.

Bizanslılar, artan Türk baskısı altında bunalmışlardı. İmparator Romanos Diogenos Türkler'i Anadolu'dan atmak amacıyla hazırladığı 100 bin kişilik ordusuyla İstanbul'dan yola çıktı. Alp Arslan Halep'te iken, Bizans elçisi gelerek Ahlat, Erciş ve yöresinin hemen Bizans'a teslim edilmesini istedi. Bu isteği reddeden Alp Arslan, imparatorun büyük bir orduyla Erzurum'a dek geldiğini öğrenince; Erzen, Bitlis yoluyla Ahlat'a gitti. İki ordu Malazgirt'te karşılaştı. Selçuklular, Bizanslıları ağır yenilgiye uğrattılar ve Doğu Anadolu'daki egemenliklerini pekiştirdiler. (Anadolu Uygarlıkları, ...; 565/640).

Orta Asya içlerinden yayılıp gelmekte olan Moğol istilasının önüne katıp sürüklediği göçler, bu bölgede yeni nüfus hareketlerine ve karışıklıklara sebep oldu. Geçtiği yerleri kasıp kavuran Moğol istilası karşısında İslam aleminin tek güvencesi olan Harzemşah Celaleddin Mengüberti Azerbaycan, Erzurum, Kars, Erciş ve çevresini sık sık talan etmekte olan Gürcüleri, 1225 yılında müthiş bir bozguna uğrattı; Gürcü, Kıpçak, Lezgi ve Alanlardan oluşan büyük ordularını imha etti. Tiflis, Ani ve Kars'ı Gürcülerden geri aldı. (B. Türkiye; ...; 883/890).

Celaleddin Mengübenrti 1229 yılında da Ahlat'ı kuşattı. Aylırca süren bu çetih muhasara ahaliyi kırdığı gibi, Harzemşah ordusunun şehre girmesinden sonra yağmadan kurtulamayarak tahrip oldu. Ahlat'a bağlı diğer şehirler gibi Erciş ve Van da Harezmsah'a teslim oldular.

Bundan kısa bir müddet sonra, Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat

1230 tarihinde, Yassıçemen'de Harzemşah'ı mağlup ederek, Erzen Beyliği ve Sökmen ili topraklarını, yani Ahlat, Van, Erciş, Malazgirt, Adilcevaz ve Bitlis'i ülkesine kattı. Harzemşah ve Moğol akımlarıyla tahribata uğrayan bu bölgenin arazi tahririni yaptıran Sultan Alaeddin Keykubat, ahaliyi bazı vergiden affettiği gibi, üretimin canlanması için tohum, çift ve hayvan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağladı. Sultan ayrıca kaleleri tahkim ederek Moğollar'ın önünden kaçıp gelen Türkmenleri de buralara yerleştirdi. Ancak Moğol istilasına karşı yapılan tahkimat ve alınan siyasi tedbirler Alaeddin Keykubat'ın ölümüne kadar etkili olabildi. Daha Alaeddin Keykubat'ın sağlığında Erzurum, Diyarbakır, el-Cezire ve Van dolaylarında yapılan Moğol akınları, başlangıçta Selçuklu Devleti'nin gücünü ölçmeye yönelik idi.

Selçukluların 1243 yılında, Köseadağ'da Moğollara yenilmeleri üzerine, devlet Moğol hakimiyeti altına düştüğü gibi, orduyla birlikte gelen Moğol aileleri, Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yurt tuttular. İran Moğollarının hanları Van gölünün kuzeyinde Erciş ile Bendimahî arasında, suları, otlakları ve av sahalarıyla çok güzel bir yer olan ve Ermeni müelifi Aknerli Grigor'un ifadesine göre, Van gölü çevresinde, Vaspuragan'da saltanat süren Ermeni Ardżruni prenslerinin de yazlık merkezi olan Aladağ'ı kendilerine yazlık merkez yaptılar. Arfgun Han daha sonra burada bir saray yaptırmış, çarşısı, köşk ve mahalleleri ile Aladağ'ı bir ordugah şehir haline getirmiştir. Akbaba, Selçuklu Veziri Pervani'yi burada öldürmüş, Timur'da Anadolu seferi sırasında Aladağ'da konaklanmıştır. (SABRÎ PAŞA; 1982; 23/30).

Doğu Anadolu bölgesi, İlhanlı idaresine bağlı olarak iki eyalete ayrılmış idi, birisi merkezi Diyarbakır olan Musul eyaleti, diğeri de merkezi Ahlat olan Van bölgesi eyaleti idi. XIII. yüzyılda Moğol Uygurlar, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da kalabalık bir şekilde yurt tutmuşlardı. Bu bölgeler XIV. yüzyılda bu defa da, Moğol Sutaylar tarafından iskan edilmişti. Çobanlı hükümdarı Şeyh Hasan 1340 yılında Sutayların yaylağı olan Muş bölgesinde çok büyük yağma ve tahriplerde bulunmuştur.

Yine Çobanlı Şeyh Hasan 1341 yılında Van gölünün kuzeyindeki Aladağ'a giderek Sutayların yurdunu tahrip ettirdi ve bu hareketini 1342 yılında tekrarladı.

Ebû Sa'id Bahadı Han'ın ölümünden sonra (1335), Doğu Anadolu'da Moğol hakimiyeti giderek çözüldü. Bu çözülüş bölgedeki Türkmen oymaklarının güçlenerek, Moğol istilası öncesinde olduğu gibi, yeni Türk hakimiyetleri kurmaları ile sonuçlandı. Kara Koyunluları tarih sahnesine çıkaran Bayram Hoca zamanında, merkez Erciş olarak, Van gölü çevresinde Türk hakimiyeti yeniden sağlanabildi. 1377 senesinde, Celayir Hükümdarı Sultan Hüseyin Ben-i Mahi (Van'ın Çaldıran ilçesinde)'yi ve sonra da Erciş'i zapt etti. (Anadolu Uygarlıkları; ...; 565/640).

Bayram Hoca'dan sonra Kara Koyunluların başına geçen Kara Mehmed, komşularına karşı ülkesini muhafaza etmek ve sınırlarını genişletmek için mücadele etti. İşte bu tarihlerde yine doğudan yeni bir istila hareketi başladı. Çağatay Hükümdarı Timur, tabiyeti altına girmeyi kabul etmeyen Kara Koyunluları yok etmek ve ülkelerini istila etmek için, büyük bir ordu ile Karabağ'dan harekete geçiyordu. Ordusunun ağırlıklarını Aladağ'da bırakan Timur, önce Avnik ve Erzurum'u zapt etti; Timur, Kara Koyunlu ordusunun esaslı müdafası ile karşılaştı, hatta ordularının bir kısmı yenildi ise de, Muş, Malazgirt, Ahlat ve Adilcevaz'ı da geçirdikten sonra Aladağ'a döndü. Kısa bir süre sonra, 1387 yılında yeniden Van üzerine yürüdü. Van kalesinin çok müstahkem olması yüzünden zaptı hiç kolay olmadı. Şehrin hakimi Melik İzzeddin Şir uzun süre mukavemet etti ise de, Timur'a itaat etmek zorunda kaldı. Çağatay ordusunun kaleye girmesinden sonra pek çok insan öldürüldü. Hatta kale teslim olmamakta direndiği için gazaba gelen Timur, kalenin tahrip edilmesini emretti; ancak kalenin çok sağlam olması dolayısı ile bir taş bile yerinden oynatılmadı. Timur Van ve çevresinin idaresini yine İzzeddin Şir'e verdi ve İran'a döndü.

Timur, 1394 yılında tekrar Kara Koyunlu ülkesine girdi. Bunun üzerine, Muş yazısında bulunan Kara Yusuf'u yakalatmak için gönderdiği kuvvetler başarısız olan Timur Aladağ'a, oradan da Avnik'e gitti.

Çağatay hükümdarının Altın-ordu ülkesine yürümesinden istifade eden Kara Yusuf (1389-1420), yurduna dönerek Erciş'e hakim olmuştu. Bunun üzerine Timur'un çevresiyle birlikte idaresini tevdi ettiği Van Hakimi İzzeddin Şir, Çağataylılar ile birlik olarak Kara Koyunlu hükümdarına karşı savaşa girişti. Ancak Kara Yusuf ile mücadele edemeyeceğini anlayarak onunla anlaşmaya vardı. Bu arada İzzeddin Şir'e yardıma gelmiş olan Avnik'in Çağatay emiri Atlamış geri dönerken Erciş ovasında, Kara Yusuf ve kardeşi Yar Ali tarafından baskına uğratarak esir edildi.

Timur'un Hindistan seferinden dönüp Azerbaycan'a gelmesinden sonra, Kara Yusuf Van gölü çevresindeki ülkesini terk ederek Musul'a çekildi. Timur'un Türkiye topraklarına girmesinden sonra da, Celayirli Sultan Ahmed ile birlikte Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazid'e iltica etti (1399-1400). Timur Ankara savaşında Yıldırım Beyazid'i mağlup ve Osmanlı topraklarını beylikler arasında taksim ettikten sonra Semerkant'a dönmüştü. Ancak Kara Yusuf'un ülkesine dönüşü, çok maceralı geçen birkaç yıldan sonra, 808/1406 yılında olabildi. Dimaşk'da hapisten kurtulup dönerken Ak Koyunlu Kara Yülük Osman Bey ile savaşarak Bitlis'e vardı. Bitlis'in hakimi Emir Şemseddin Kara Yusuf'a itaatini bildirip, ordusunun iâşesini de karşıladı. Kara Yusuf, buradan ilk olarak, kendisine karşı düşmanca tavır takınıp Timur'a tabi olan Van sahibi İzzeddin Şir üzerine yürüdü. Kendisine karşı savaşmaya hazırlanan İzzeddin'i bozguna uğratarak tabiyetini kabul ettirdi. Bununla birlikte İzzeddin Şir'in tahrik etmesi yüzünden Azerbaycan'ın Çağatay Emiri Ebu Bekir ile Kara Yusuf arasında savaş vuku buldu. Bu savaşta Kara Yusuf'un kazandığı zafer, dağınık durumdaki Türkmen beylerinin yeniden onun etrafında toplanmasını sağladı. Kara Yusuf Avnik'i geri alarak ülkesinin tamamında hakimiyetini kurmuş oldu (1406).

Kara Yusuf'un Van gölü çevresinden Tebriz'e kadar olan toprakları idaresi altına almasından sonra, Van hakimi İzzeddin Şir 812/1409 senesinde, Tebriz'de onun huzuruna çıkarak af diledi. Bu suretle Van-Hakkari çevresinin idaresi yeniden ken-

disine bırakılan İzzeddin, Kara Yusuf'un 1410 yılında Calayirli Sultan Ahmed ile yaptığı savaşta oğlu Muhammed ile birlikte Kara Koyunlu ordusunun merkezinde yer aldı.

Kara Yusuf, ölüm tarihi olan 1420 yılına kadar, atalarının yurdu Van gölü çevresi merkez olmak üzere, ülkesinin sınırlarını Erzincan'dan Kazvin'e, Şirvan'dan Bağdat'a kadar genişletti. Yerine oğlu İskender Mirza geçti. Fakat Kara Yusuf'un ölümünden az evvel, Timur'un torunu Şah-Ruh ile savaşmak üzere çıktığı seferde ölümü, ordusunun panik içerisinde dağılmasına sebep olmuştu. İskender babasının yerine hakimiyetini kurmaya uğraşırken Şah-Ruh, Kara Yusuf'un hazinelerinin bulunduğu Beyazid kalesini zapt etti. Çağatay hükümdarı yoluna devamla Aladağ'a oradan da Van gölü havzasına indi. Erciş, Ahlat ve Adilcevaz Şah-Ruh'a teslim olduğu gibi, Van-Hakkari Emiri İzzeddin Şir oğlu Melik Muhammed, Bitlis Emiri Şemseddin ve Muş kalesi hakimi Emir Abdurrahman da bizzat gelerek tabiyetlerini bildirdiler. Aladağ'a, oradan Tebriz'e gitmek üzere Van çevresinde ayrılan Şah-Ruh, Kara Yusuf'un oğullarının Ahlat ve Adilcevaz taraflarına gelerek kendilerinden karşı savaş pazarlıkları yaptıklarını öğrenince, yeniden Erciş'e geldi. Eleşgirt civarına çekilen Kara Koyunlular, kahramanca savaşlarına rağmen, Çağatay ordusunun ezici çoğunluğu karşısında yenildiler.

İskender Mirza, Şah-Ruh'un ülkesine dönmeden sonra Van gölü çevresindeki yurtlarına yeniden sahip olabilmek için harekete geçti. 1423'te Ahlat'ı muhasara etti. İskender, Bitlis ve Ahlat Emiri olan eniştesi Şemseddin'in kaledekilere teslim olmaları için verdiği mesajın gerçek anlamının teslim olmamaları şeklinde olduğunu anlayınca, onun boynunu vurdurdu.

Kara Koyunlu hükümdarı buradan, tabiyet konusunda sık sık tavır değiştiren ve babası İzzeddin Şir'in Timur'a bağlılık sunduğu gibi, Şah-Ruh'a bağlılık sunan ve bu sebeple muhtemelen İskender tarafından öldürülen Melik Mehmed'in yerine geçen kardeşi Van-Hakkari hakimi Melik Ahmed üzerine yürüdü. Gevaş'ta bulunan

Ahmed'i huzuruna çağırarak tevkif eden İskender, Van'ı bir aydan fazla bir zaman muhasara etmesine rağmen alamadı. Buradan Tebriz'e giden Kara Koyunlu hükümdarı 1424'te Melik Halmed'i hasipte bulunduğu Alıncak kalesinde öldürttüktan sonra tekrar Van'ı muhasara etti. Kaleyi savunmakta olan Melik Esed'den kaleyi amanla teslim aldı. Kara Koyunlu hükümdarı Van-Hakkari çevresinin idaresini bütün kaleleriyle birlikte oğlu Yar Ali'nin idaresine verdi.

İskender Mirza'nın ülkesinde yeniden birliği sağlamış olması, Şah-Ruh'un ikinci defa Azerbaycan seferine çıkmasına sebep oldu. İskender Mirza idaresindeki Kara Koyunlu ordusu Şah-Ruh'a mağlup oldu. İskender önce Erciş'e oradan Erzurum tarafına çekildi. Şah-Ruh'un ülkesine avdetinden sonra İskender Mirza, bu sürekli muharebelerde zaten tahrip olan Van ve çevresini yeniden ve savaşlarla itaate almaya mecbur oldu.

İskender Mirza'nın 1424 yılında İzzeddin Şir oğullarının idaresine son vererek Van-Hakkari bölgesinin idaresine memur ettiği oğlu Yar Ali, kötü yönetimi dolayısıyla halkın şikayetine sebep oldu. İskender şikayetler üzerine oğlunu huzuruna çağırarak Yar Ali babasından korkarak Şirvanşah'a sığındı (1413-1432).

Kara Koyunluların Karamanlığı oymağı beyi Piri Bey 1413 yılında Akdamar adasını kuşatıp zapt etti; buradan meskun Ermeniler dört bir yana dağıldılar. Ermeni müelliflerinin ifadesine göre pek çok esir ve ganimet alındı, kilise yağmalandı.

İskender Mirza'nın kardeşi Cihan-Şah Bağdat'tan ağabeyisinin yanına geldiğinde, İskender ona Van gölü çevresindeki bazı kalelerin idaresini vermişti. Ancak bununla tatmin olmayan Cihan Şah ağabeyine karşı mücadeleye girişti ise de yenilerek esir düştü; bir süre sonra hapisten kaçarak Şah-Ruh'a sığınmak teşebbüsünde bulundu; fakat takipçiler tarafından yakalandı. Annesinin isteği ile affedilen Cihan-Şah'a bu defa Van gölü çevresindeki bütün şehirlerin idaresi verildi. Van bölgesinin Cihan-Şah'a tevcih tarihinin 1432 yılından, yani Yar Ali'nin Şirvanşah'a sığındığı tarihten sonra olması gerekmektedir.

Şah-Ruh, Kara Koyunlu Şirvanşah-Ak Koyunlu mücadeleleri dolayısıyla, yeniden şarka yüremek ihtiyacı duydu. Bazı Kara Koyunlu beylerinin Şah-Ruh'a itaat arzettikleri bu sefer esnasında Çağatay hükümdarı bir kısım kuvvetlerini Van kalesini muhasaraya gönderdi; Cihan-Şah'ı da huzuruna çağırdı. Rey'deki karargahında Şah-Ruh'a tabiyetini bildiren Cihan-Şah, İskender Mirza'nın sahip olduğu ülkelerin idaresine memur edildi. Üzerine Çağatay ve müttefik Ak Koyunlu kuvvetleri sevk edilen ve kardeşlerinin ihanetine uğrayan İskender, Osmanlı topraklarına sığındı. Memleketine dönüşünden sonra, ülkesini yeniden idaresi altında toplamak için verdiği mücadele sonuç vermedi ve 1438'de oğlu tarafından öldürüldü.

Kara Koyunlu şehzadeleri arasındaki mücadeleyi kazanan Cihan-Şah onun halefi oldu. Kara Koyunlular Cihan-Şah zamanında daha ziyade Ak Koyunlular ile savaşmak durumunda kalmışlardır. Bu dönemde, ülkenin Kara Koyunlu yurdu addedilen Van gölü çevresi, nispeten bu mücadeleden masum kalmıştır. Bu husus Erciş merkez olmak üzere Van, Gevaş, Ahlat, Erzen, Bargiri ve Hakkari gibi şehirlerin doğrudan Kara Koyunlu idaresine alınmış olması ile ilgili olmalarıdır. 1424 yılında İskender Mirza'nın Van ve Hakkari'yi İzzeddin Şiroğullarının elinden alarak önce oğlu Yar Ali, sonra da kardeşi Cihan-Şah'ı bu bölgenin idaresine memur etmesinden sonra, bölge olaylarını kronolojik olarak veren Ermeni koloflarına bakılarak, Van ve çevresinde İzzeddin Şiroğulları hakimiyetinin sona erdiğini söylemek mümkündür.

Cihan-Şah'ın Kara Koyunlu Hükümdarı olmasından sonra, Van bölgesinin 1444/1446 yıllarında Kılıç Arslan adlı birisinin idaresinde olduğunu görüyoruz. Bu Kılıç Arslan, eğer 1435 yılında İskender ile Ak Koyunlu hükümdarı Kara-Yülük Osman arasında vuku bulan savaşta Ak Koyunlular'a esir düşen ve Cihan-Şah'ın amcasının oğlu olan Kara Koyunlu Şehzadesi Kılıç Arslan değil ise, Uzun Hasan ve kardeşi Cihangir'e düşmanlığından dolayı Kara Koyunlulara iltica eden Ak Koyunlu Şehzadesi Kılıç Arslan olmalıdır. Eğer öyle ise, Cihan-Şah'ın diğer mülteci Ak Koyunlu beyleri ile birlikte, bir Ak Koyunlu şehri olan Erzincan'ın zapt edilme-

si ile görevlendirdiği Kılıç Arslan'ın hizmetinden dolayı Van bölgesinin idaresine tayin ettiği düşünülebilir. Kılıç Arslan'ın bir süre sonra da yeniden Cihan-Şah'ın oğlu Hasan Ali ile birlikte siyasi faaliyetlerde bulunması bu fikri teyid eder görünmektedir. 1451 yılında Ahlat ve çevresine bir akında bulunan Cihan-Şah, Ak Koyunlu Uzun Hasan'ın bu bölgeye taarruzları dolayısıyla, 1452 yılı kışını Van gölü havzasında Gevaş'ta geçirdi.

Bu arada Cihan-Şah'ın doğudaki meşguliyetlerinden istifade eden Bitlis'in yerli Emiri Şemseddin'in 1455'te Erciş'e hakim olduğu anlaşıyor.

1459 senesinde, Cihan-Şah Mirza'nın Maku kalesinde hapiste bulunan oğlu Hasan Ali, babasının Horasan'da bulunmasından faydalanarak hapisten kaçtı. Hasan Ali, kendisi gibi mahpus bulunan Arapşah Aynallu ile yukarıda Cihan-Şah'a iltica etmiş oldukları söylenen Ak Koyunlu şehzadeleri, Kılıç Arslan ve Mahmud Bey'i de serbest bıraktı. Tebriz'de kendisini sultan ilan eden Hasan Ali, bir Ermeni kaynağına göre, Kılıç Arslan'ı Van Kalesini zapt etmeye gönderdi; Kılıç Arslan muvaffak olamadı ancak bölgede büyük tahribat yaptı.

Babasına karşı giriştiği saltanat mücadelesini kaybeden ve ölümden ancak üvey annesi Can-Begim'in tavassutu sayesinde kurtulabilmiş olan Hasan Ali'yi, bir müddet Irak-ı Arab ve Suriye'de dolaştıktan sonra, 1463-1467 tarihleri arasında, Van bölgesinin idarecisi olarak görüyoruz.

Cihan-Şah'ın Uzun Hasan ile savaşmak üzere hazırladığı orduda, Van kıtaati ile birlikte, babasının yanında yer alan Hasan Ali, kış dolayısıyla ordusunu kışlaklara göndermiş olan Cihan-Şah'ın, ani bir Ak Koyunlu baskınına uğrayarak öldürülmesi üzerine, hükümdar ilan edilmesine rağmen, ülkenin birliğini sağlayamadığı gibi Ak Koyunlular tarafından öldürüldü.

Cihan-Şah'ın ölümünden sonra bütün Kara Koyunlu ülkesi gibi, Van, Erciş, Gevaş, Ahlat, Adilcevaz ve Hakkari çevreleri de Ak Koyunlu idaresi altına girdi. (Van Kütüğü; ...; 1993)

II.2-5. 15-17. YÜZYILLARDA VAN (Erken Osmanlı Dönemi)

Safevîler döneminde tahkimatına önem verilen Van Kalesi'ne çok sayıda asker yerleştirilmiştir. Ancak Van'daki Sefevi hâkimiyeti Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki birinci İran Seferi'ne kadar sürmüştür. Bu İran Seferi'ne serdâr tayin edilen vezîriazam İbrahim Paşa, Halep'te ve Diyarbakır'da bulunduğu sıralarda birtakım siyasi faaliyetlerde bulunmuş, Safevîlere ait hudut kalelerinin Osmanlılara geçmesini sağlamıştır. Nitekim kışı Halep'te geçirip sefer hazırlığı yapan, daha sonra Diyarbakır bölgesine gelen İbrahim Paşa, buradan emrindeki Kapıkulu, Karaman Zülkadriye, Rum, Halep, Diyarbakır ve Şam askerleri ile 23 Haziran 1534'de Tebriz üzerine hareket etti. Hareketin birinci günü Hân Sevârik denen menzile geldiğinde kendisine Van ve ona bağlı Amük Kalesi'nin anahtarları gelmiş, böylece Van şehri Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Van muhafazasına Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa tayin edilip şehirde cuma namazı kılınmış, Padişah namına hutbe okumuştur. (Anadolu Uygarlıkları; ..., 641/732)

1651'de Van'da iç huzursuzluğun olduğunu görüyoruz. Mahmed Emin Paşa yerine Van'a beylerbeyi olan İbrahim Paşa'nın halk tarafından kabul edilmeyişi üzerine Van'daki yerlikulu askerleri ile kapıkulu muhafızları arasında çatışma olmuş, bu durum Bitlis hâkimi tarafından bastırılmıştır.

Osmanlı taşra teşkilatında eyâletlerin sancaklardan, sancakların kazâlardan, kazâların nâhiye ve köylerden meydana geldiği bilinmektedir. Fethini müteakip Osmanlı idâresine dahil edilen Van, "Eyâlet" statüsü kazanmış olup 1568-1574 yıllarında livâ tabir edilen 12 sancağa sahipti.

Van Eyâleti'nde sancak olarak geçmekle beraber "Yurtluk-Ocaklık" olarak ad-

landırılan, fetih esnasında bazı ümeraya ve aşiret beylerine hizmet ve itaatleri mukabilinde verilen yerlerde vardır. Nitekim 1631-1632'de Van Eyâleti'nde, sancak olarak isimlendirilen 9 ocaklık kayıtlıdır.

Hudutları, doğuda Tebriz, batıda Diyarbakır Eyâleti, kuzeyde Cıldır ve Kars eyâletleri ile güneyde Sultaniye olan Van Eyâleti'nin Paşa Sancağı Van şehri olup, beylerbeyi burada oturmaktaydı. Van Beylerbeyinin vazifeleri arasında şunlar bulunmaktadır: Serhaddi korumak, İran ahvali hakkında haber toplayıp İstanbul'a bildirmek, İran'dan gelecek elçileri karşılayıp koruma altında İstanbul'a göndermek veya gerekli görüldüğünde elçiyi Van'da alıkoymak, Eyâletinin askeri ile hazır durup daima İran tarafına dikkat etmek ve İran'a at, silah, bakır, kurşun ve gümüş gitmesine müsaade etmemek, lüzûmu halinde İran içlerine akınlarında bulunup tahrip etmek, sınıra yakın İran kalelerinin Osmanlı devletine geçmesi için gayret sarfetmektir. (B.Türkiye; ...; 883/890)

16 ve 17. asırlarda Van şehrinin fiziki yapısı hakkında; şehrin Van Kalesi'nin güney eteğindeki düzlükte kurulmuş olduğunu ve etrafında surların bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu surların kapıları, doğuda Tebriz Kapısı, güneyde İskele Kapısı ve batıda Yalı Kapısı'dır. Yeri, Göle yakınlığı ve kuzey tarafının kapalı olması dolayısıyla iskâna pek elverişlidir. Şehrin etrafı bağlık olup bilhassa 17. asırda sık sık Safevî akınlarından zarara uğramıştır. Yine bu asırda Osmanlı-Safevî savaşları sebebiyle şehir civârı tahribe uğramış, civârdaki birçok köy harap olmuştur. Bu köylülerin mamûr olması için köy halkının ödeyecekleri vergilerden indirim yapılırken, şehir yakınlarında yolcuların konaklayacakları yerleşim birimleri oluşturmak için bu mahallelere yerleşecek halka vergi muâfiyeti tanınmıştır.

16. asrın sonlarına doğru şehrin fiziki yapısında, Van Gölü'ne doğru bir gelişme görülmektedir. Nitekim 1581 tarihinde Van beylerbeyine ve kadısına gönderilen bir hükümde, şehrin ahâlîye ve muhâfaza hizmetinde olanlara kifâyet edecek büyüklükte olmadığından şehre iskele tarafından 1600 zira ilâve olunmasına izin verilmiş-

tir. (B.Türkiye; ...; 883/890)

Osmanlı şehirlerinde kaleler, çok yönlü görevler yaparlardı. Van Kalesi, şehri, şehir halkını ve sefer için gerekli mâlzemenin muhâfazası yanında, suç işleyenler için bir çeşit hapis-hâne vazifesi görürdü. Nitekim Nisan 1568'de Tebriz'den gelip Van pazarında Hz. Muhammed'e küfrettiği sabit olan Şükrullah, Van Kalesi'ne hapsedilmişti. Yine Aralık 1577'de Şah-kulu Alâeddin, suçundan dolayı kaleye hapsedilmişti.

Van Kalesi'nde kale görevlileri iç hisarda oturmakta olup sayıları şartlara göre değişmekteydi. Nitekim 1577'de Van'dan Erciş Kalesi'ne kale muhâfızı gönderilirken, 1635'de Safevîlerin Van'ı muhasarası, IV. Sultan Murad'ın Şark seferi sebepleriyle Van Kalesi'ne 100 nefer cebeci tayin edilmiştir. Kaledeki topçular, topçubaşları tarafından tâlim ve terbiye görmekteydi. Evliya Çelebi'ye göre, yaz-kış tüm hisarlarla beraber Van Kalesi'nde 500 kişi nöbet beklemekte, kolluk tutan ağa ve çavuşların sayıları 24'ü bulmaktaydı. Bir saldırı olduğunda saldırıyı meşale yakmak, mehter çalmak gibi usullerle haber verirlerdi. Kale burcuna yağın karların süpürülmesi Kaledede oturan Hristiyanların göreviydi.

Kaleden Van Gölü'ne yol olup buradaki iskeleden Erciş, Ahlat ve Adilcevâz'a gemiler işlemekteydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferinde, Lütî Paşa'nın delaletiyle Van Gölü'nde yapılacak gemilerin inşâsı, Mimar Sinan'a havale olunarak üç kadirge yapılmıştır. Yine bu asırda Urmi Gölü'nde bazı gemilerin yayılması Brodos beyine emrolunmakla Van'dan mimar ve reisler gönderilmesi istenmiştir.

Van Gölü'nde yapılacak gemilerin masrafı ve bu gemilerde çalışacak tayfanın ücretleri bazen Diyarbakır hazînesinden karşılanmaktaydı. Devlete ait bu gemilerin çoğunluğu odun naklinde kullanılmakta olup, 1582'de olan gemi sayısının 7'ye çıkarılmasına çalışılmıştır. Hatta odun naklinde devlete ait gemileri kifâyet etmediğinden halkın bu maksat için gemi yapmasına müsaade edilmiştir. Bir arşiv kaydından Van

Gölü'nde Hâkkari Beyi Zeynel Bey'in de kendi ihtiyacını karşılamak için gemi inşâ ettiği anlaşılmaktadır. (Anadolu Uygarlıklar; ...; 641; 732)

16 ve 17. asırlarda şehir iktisadî hayatını ortaya koyan kaynaklar kısıtlıdır. Mevcut kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre, iktisadî hayatın önemli unsurunu toprağa bağlı üretim oluşturur. Buğday, arpa gibi zirâî üretim yanında bağ-bahçe zirâatı da yapılmaktadır. 17. asırda bağlarda kullanılan suyun vergisi olan mîrâbâ (su öşrü) 26000 akçadır.

Van'da yer altı madeni olarak demir ve kükürt madeni bulunmaktadır. Ancak kükürt madeni 16. asırda kapanmış olup, 1577'de Van beylerbeyine gönderilen bir hükümde, madenin açılıp işletilmesinin mümkün olup olmadığının bildirilmesi istenmektedir. Yine bu dönemde Van'a bağlı Kâricgân, Gâvar ve Hoy nâhiyelerinde demir madeninin bulunduğu fakat istenilen şekilde işletilmediği bilinmektedir.

II.2-6 18-19. YÜZYILLARDA VAN (Geç Osmanlı Dönemi)

18. ve 19. yüzyıllarda Van bölgesi tarihi, devletin gerileme dönemine tesadüf etmesi bakımından karmaşık bir yapı arz etmektedir.

17. yüzyılda kendisini hissettirmeye başlayan çöküş sadece hükümlanlık araçlarını değil, bütün imparatorluk yüzeyinde bürokratik ve dini müesseselerin hepsini etkiledi. Bu bozulma 16. yüzyılın titiz, dürüst ve son derece bürokratik hükümetinden 17. yüzyılın ihmalini ve 18. yüzyılın çöküntüsüne ulaşan değişimi canlı ve açık bir şekilde yansıtan Osmanlı arşivlerinde fark edilebilir. Mesleki ve ahlaki düzeydeki aynı düşüş, belki daha az göze çarpar olmakla beraber, din ve yargı hiyerarşisinin çeşitli mertebelerinde de görülmektedir.

18. ve 19. yüzyılın sonlarında görülmeye başlayan ayan, voyvoda, muhassıl, mütesellim gibi kaza yöneticileri ile şehir kathüdalarının sayılarında büyük bir artış görülmüştür. Bu görevi ele geçiren kişiler Müslüman ve Türk'tür. Böylece Anadolu'da yerli ailelerle devlet arasında bir tampon vazifesi gören Enderunlu idarecilerin nüfusları azalırken yerli güçlü ailelerin nüfusları daha da artmıştır. Bu durum taşradaki devlet otoritesinin her geçen gün biraz daha yok olmasına sebebiyet vermiştir.

Bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Doğu Anadolu'da da bazı ayan ve yerli beylerin yanı sıra bazı devlet memurları, bulundukları vilayet yahut sancağı kendi idaresi altına almak müsteil hareket etmek sevdasına düşmüş ve merkezden gelen emirleri dinlemek hale gelmişler ve hatta birbirleriyle mücadeleye girmişlerdir. Böylece şahsi düşmanlıklar yüzünden birçok suçsuz ceza görmüş; yerler tahrip edilerek bazen devletlerarası mesele haline getirilmiştir. Nitekim bu yüzden Osmanlı devleti ile İran'ı karşı karşıya getiren olaylar meydana gelmiştir.

Devletin zaafiyetinden kaynaklanan bu bunalımların yanında "Şark Meselesi" olarak adlandırılan Avrupalı güçlü devletlerin Osmanlı politikasından en çok etkilenen bölge yine Doğu Anadolu olmuştur. Ayrıca Avrupa bu politikasının başarıya ulaşması için Osmanlı Devleti'nin içteki zaafiyetinden faydalanmış ve hadiseleri devamlı olarak tahrik etmiştir.

Doğu Anadolu'nun coğrafi ve etnik yapısının yanı sıra devletin bunalımlarını çok iyi değerlendiren Avrupa devletleri, Doğu Anadolu ve Van'daki hadiselerde etkili bir güç olarak görülmüştür.

18. yüzyılda sanayi inkılabını tamamlayan Avrupa için "Şark Meselesi" sadece "hilal-haç" mücadelesi olmakla sınırlı kalmayıp ekonomik ve siyasi rekabetin ortaya çıkardığı çatışmada da bu politikanın bir parçası haline gelmiştir.

Bu gelişme, Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı olan tavrına yeni bir mahiyet kazandırırken kendi içinde de birden fazla süper gücün ortaya çıkması, yoğun bir sömürgecilik faaliyeti ve kıyasıya bir mücadele meydana getirmiştir.

İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya gibi devletlerin kendi aralarında giriştikleri bu kıyasıya mücadele ve kendi menfaatleri istikametinde geliştirdiği politikalar, Orta Doğu ve onun önemli bir parçası olan Doğu Anadolu'da günümüze kadar devam edip gelecek ve bu bölgede yaşayan toplumları huzursuz edecek bunalımlar ortaya çıkarmıştır.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devletin mevcut sisteminde aksamalar meydana gelmesi ve devlet otoritesinin zayıflaması ile birlikte yerli beylerin, ayanların ve devletin atadığı idarecilerin taşrada bir güç olduğunu izah etmiştik. Bunlar sosyal düzeni bozarken, aynı zamanda siyasi istikrarsızlıklara yol açmış ve devletlerarası mesele haline gelmişlerdir.

1881 yılında Osmanlı Devleti ile İran'ın, Rusya'ya karşı müşterek harekatı esnasında, Van hududunda bazı küçük olaylar meydana gelmiştir. Van muhafızı derviş Mehmed Paşa, İran'ın Ruslar ile savaş halinde olmasından faydalanarak başına top-

ladığı eşkiya ile İran'a tecavüz ederek Hoy ve Urumiye'ye bağlı bazı köylere saldırı ve bir hayli gayretten sonra Van'a geri döndü. Derviş Paşa'nın bu tecavüzüne karşılık Abbas Mirza, derhal Hoy ve Selmas Beylerbeyi Kaçar Feth Ali Han'ı ve Afşar Asker Han'ı, Derviş Paşa üzerine yürümeye memur etti. İran birlikleri hududu aşarak Van civarına saldırdılar ve hayli yerleri yağmalayarak İran'a geri döndüler. Bu saldırıda hayli esir aldılar. (TÜRKÖĞLU; 1969)

10 Eylül 1821 yılında İran, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Erciş'i işgal eden Abbas Mirza, Van'ı kan dökülmeksizin ele geçirmek istedi. Veliahd, Muş mutasarrıfı Selim Paşa'nın kardeşi Mahmud Bey'in aracılığı ile Van Muhafız'ından kalenin teslim edilmesini istedi. Van muhafızı Mahmud Paşa, veliahdın isteğine uygun cevap vermeyince tekrar şehre bir adam göndererek kalenin teslim edilmesi için ikinci bir çağrıda bulundu. Abbas Mirza'nın bu talebi Van muhafızı ve ileri gelenleri tarafından reddedilerek Van Kalesi'nin tahkim edilip, gereken yardımın yapılmasını Erzurum valisinden istediler. Abbas Mirza'nın bu girişimi de neticesiz kalınca Hasan Han ve Kaçar Muhammed Bakır Han'ı Van'ın zabtına memur etti. Fakat havaların çok soğuk geçmesinden ve çevrede kıtlık baş gösterdiğinden, muhasarayı kaldırarak Hoy'a doğru hareket etti. Hoy'a gitmekte olan kuvvetler Van'a bağlı olan beş adet köyü yağma ve tahrip ettiler. (TÜRKÖĞLU; 1969)

17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Van'da sosyal ahengin bozulmaya başladığını görüyoruz. Siyâsî otoritenin gücünü yitirmeye başlaması ile birlikte, Avrupa devletlerinin ihtiraslarının artması sonucu yüzyıllarca birlikte yaşayan Türkler ile Ermeni, Nasturi gibi etnik ve dinî bakımdan farklı olan insanlar arasında nifak tohumları atılmıştır.

Avrupa, gayrîmüslim unsurları, himâye etmek bahanesi ile tahrik ederek, devlet aleyhine teşkilâtlandırarak hem bu insanların istikbâlini mahvetmiş, hem de onarılması güç yaralar açmıştır.

Doğu Anadolu'da tampon ve piyon bir devlet kurmak arzusundan başka bir

şey olmayan bu faaliyette, himaye etmekten ziyade bu bölgeye hakim olmak, sömürgelelere giden yolları ve petrol bölgelerini kontrol etme arzusu vardır. Bir diğer gaye de Türk'ü tarih sahnesinden silmektir.

Batılı devletler bu istikâmette faaliyetlerini sürdürürlerken, Osmanlı Devleti'nin zaafiyetlerinden faydalandıklarını söylemiştik. Bilhassa Tanzimat ve Islahat Fermanlarına yaptıkları müdahalelerle kendileri için uygun zemin oluşturma fırsatı bulmuşlardır. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin antlaşmasının 61. maddesindeki "Osmanlı Hükümeti, Ermeni halkı bulunan eyaletlerde ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı zaman geçirmeden uygulamayı ve Ermenilerin, Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini sağlamaya ve bu konuda alınacak tedbirleri anlaşılmaya muhtab devletlere bildireceğinden bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasına nezaret edeceklerdir" ibaresi ile bu faaliyetlerine hukukî statü kazandırmışlardır.

Bu tahriklerden etkilenen Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı menfi faaliyetlere giriştiler. Bu faaliyetleri dolaylı olarak İran'dan destek gördü.

19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanan Ermeni hareketlerinin bertaraf edilmesi ve bu harekete karşı Müslümanların korunabilmesi için II. Abdulhamid döneminde alınan en önemli tedbirlerden biri Doğu Anadolu'da yerli aşiretlerden oluşturulan Hamidiye alaylarıdır. Askeri Rüşdiyeler bu faaliyetin bir parçasıdır. Devlet, burada aşiretleri organize bir güç haline getirirken diğer taraftan çocuklarını da bu mekteplerde yetiştirme yoluna gitmiştir. (SABRİ PAŞA; 1982; 83/91)

II.2-7.20.YÜZYIL'DA VAN

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Van tarihi ile ilgili siyasî vaziyet, geçen yüzyılın sonlarında da olduğu gibi Ermeni olayları ve isyanıyla özdeşleşmiş gibidir. (20. yy'da Van hakkında bilgiler için faydalanılan kaynak; Van Kütüğü; 1993)

Ermeniler Van'da ilk def'a 1896-97 yıllarında Ermeni komitelerinin komplolarıyla isyan ettirilmişlerdir. Bu yıllarda Ermeni ayaklanmalarını hazırlayan ve buna

kesin şeklini veren Papaz Mıgırdıç Hrimyan idi. Van'daki İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslukları ile Amerikan Misyonerleri de Ermenilik konusunda destek ve teşviklerini eksik etmemişlerdir. İngiliz konsolosu Binbaşı Vilyams'ın kurmuş olduğu "Fakir Severler Derneği" Van'daki ayaklanmalarda önemli maddi ve manevî destek sağlamıştır.

Birinci Van isyanının bastırılmasından sonra da Ermeni komiteleri her türlü tedhiş hareketlerini sürdürmüşlerdir. Bunun yanısıra siyâsi alanda da bazı girişimlerde bulunuyorlardı. 4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan I. Genç Türk Kongresine Ermeniler de katıldılar. Maksat, Osmanlı idaresine karşı her türlü muhalif faaliyetlerde rol oynamak, bu yolla hem Avrupa devletleriyle ilişkilerini yeni bir mecrada ilerletmek, hem de Osmanlı idaresini zor duruma sokmaya çalışmaktır.

27 Aralık 1907'de Paris'te ikinci def'a toplanan Genç Türk kongresinde Ermeniler uzlaşmacı bir yol izliyor görüntüsünü veriyorlardı. Bu kongrede Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tanıdıklarını, tedhişten ve devlete asker vermekten vazgeçtiklerini açıkladılar. Fakat bu yapmacık bir tavidir ve açıklamalarında samimi değillerdi. Nitekim, bu kongreden birkaç ay sonra meydana gelen Adana olayları Ermenilerin gerçek niyetlerini göstermiştir. Çünkü Ermeni komiteleri genel mücadele yöntemi olarak sürekli terörü benimsemişlerdir.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra Genç Türklerin, Taşnaksutyun ve Hınçak gibi illegal Ermeni örgütlerini legal saymaları Ermenilerin işine yaradı. Böylece Ermeni komitecileri daha rahat hareket etme imkanını buldular. Bu tarihlerde Van ve yöresindeki bütün terör hadiselerinin faturası da Türklere çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu hususta Berlin Kongresi'nin 61. maddesi, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere hem batılılar, hem de bunlardan cesaret alan Ermeniler tarafından istismar edilmeye çalışılmıştır. Bu sıralarda Ermeni komiteleri bölgedeki konsolosları, okulları, kiliseleri ve dernekleri kullanmak suretiyle süratle teşkilatlanarak terörü giderek yaygınlaştırmışlardır.

II. Meşrutiyetin ilânından, I. Dünya Savaşına kadar olan dönem Ermeniler için terörle birlikte propaganda dönemi olmuştur. Van bölgesinde bu propaganda, içeriye karşı; Rusya'nın bağımsız bir Ermeni Devleti kurulmasını temin edeceği; dışarıya karşı ise; Bu hâvâlide daimî asayişsizlik olduğu ve Ermenilere baskı yapıldığı şeklindeydi.

Van'daki Ermeni komite ve çetelerinin reisliğini ise Kafkasyalı İşhan ve Kaa-bağ havâlisinden Aram adlı şahıslar yapmaktaydılar. Bu iki şahıs Rusya'da idama mahkum edilmişlerdi. Türkiye'ye kaçarak hayatlarını kurtardıktan sonra ilk iş olarak Akdamar Adasındaki Ruhban Mektebi'ni teşkilâtın harekât merkezi haline getirdiler. Buradan sağladıkları paralar ve yetiştirdikleri çetelerle faaliyetlerini köylere kadar yaymışlardır. Bu Ruhban Mektebi'nin dinî misyonla hiç bir alâkâsı yoktu. Buraya Katogigok vekili olarak komiteci Yeznik, yardımcılığına ise çeşitli vilâyetlerde komite faaliyetlerinden dolayı aranan ve Van'a kaçmış olan Daniel isimli bir şahıs getirilmişti. İran'da Ermeni Mektepleri Müfettişliği ve komitecilik yapan Rafael, Serkis, Karçekanlı Vartan, Dsep, Osmanlı Ermeni Meb'ûsu Vramyan ve Papazyan'ın da katılmalarıyla Akdamar Ruhban mektebi bir ihtilâl merkezi haline gelmiş ve bölgedeki kanlı olayların çoğu buradan sevk ve idare edilmiştir.

Bu yıllarda, Ermenilerin bulunduğu diğer illerde olduğu gibi Van'da da devlet memuriyetlerinin çoğu, bölge sanayi ve ticaretinin büyük bir kısmı Ermenilerin elindedir. Müslüman ahâli genellikle çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmakta, ticaret ve sanayi dallarında da kısmen Ermenilerin yanlarında çalışmaktadırlar. Bölgede rahat bir hayat süren Ermenilerin huzuru komitecilerin buralarda teşkilatlanmalarıyla bozulmuştur. Rus Konsolosu General Mayevski'nin de "Van-Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği" adlı raporunda belirttiği gibi "Komitecilerin girmediği yerlerde Ermeniler rahat etmişlerdir." Çünkü, komiteciler tarafından haraca bağlanarak, hükümet aleyhinde faaliyete zorlanarak, isyana itilerek sürekli baskıya maruz kalmışlardır.

Osmanlı Devletinin seferberlik ilân etmesinden sonra, Van ve havalisindeki

Ermeniler, komitecilerin talimatıyla harekete geçtiler. Bu hareketin maksadı, Kafkasya Ermenileriyle birlikte, Rusların ilerlemesini kolaylaştırmaktı. Çünkü Van, Rusya'ya yakın ve Rus işgali altında bulunan Azerbaycan ile sınır komşusuydu. Birliklerinden, silah ve mühimmatlarıyla firar eden Ermeniler, meşhur komitecilerden Antranik, Muş'lu Simpat, Van'lı Hamazasp etrafında ve dörder yüz kişilik taburlar halinde toplanmaya başlamışlardı. İran civarında toplananlar ise Hoy ve Dilman havâlisinde Rus subayları nezaretinde eğitiliyorlardı.

I. Dünya Harbi ilân edilince silahlı guruplar Van'da jandarmalara, hükûmet memurlarına müslüman ahaliye ve kendilerini desteklemeyen Ermenilere saldırmaya başlamışlardır. 1915 yılının Şubat ve Mart ayı boyunca süren terör hareketlerinde yüzlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Daha sonra çevrede toplanan 5.000'den fazla eşkiya Van şehir merkezinde büyük bir saldırı başlatarak Osmanlı Bankası, Düyûn-ı Umumiye, Reji, Posta-telgraf idaresi ile pek çok hükûmet dairesini ve evi havaya uçurarak İslâm mahallelerini ateşe vermişlerdir.

Ermeniler 7 Nisan 1915'den itibaren Van'ı tamamen kuşatmışlar ve çevredeki Ermeni çetelerinin de katılımıyla sayıları 30.000'i geçmiştir. Muhasara sırasında ve sonrasında şehir ve çevre halkından binlerce kişi katledilmiştir. Canlarını zorlukla kurtarabilenler ise Van civarını terkederek büyük bir göç başlatmışlardır. Bu arada baskıya uğrayan, Derebey, Hakis, Zorova (Yemlice), Hıdır, Göllü, Şeyhayne (Otluca), Şeyhkara (Gülsünler) köyleri halkı Zeve merkez köyüne sığınmışlardır. Ermeniler sadece Zeve'de, bu yedi köyün ahâlisinden 2000'den fazla masum insanı katletmişlerdir.

20 Mayıs 1915'de Van, Ermenilerin öncülüğüyle Ruslar tarafından tamamen işgal edilmiştir. Hemen bir geçici hükûmet kurularak, Van Valiliğine meşhur komiteci Aram Manukyan getirilmiş. Böylece Ermeniler, Ruslar'ın Van'ı işgal etmelerine yardım maksadıyla başlattıkları isyan, katliâm ve yağma hareketlerini 1918 Nisan ayına kadar devam ettirme imkanını bulmuşlardı. Bu tarihe kadar cereyan eden

olaylar Rus destek ve tahrikiyle gerçekleştirilmiştir.

Son çağ dünya tarihi içerisinde en büyük olay olan I. Dünya Harbi ve neticesinde Van kadar harap olmuş bir şehir, ahâlisi Van ahâlisi kadar cefa çekmiş bir topluluk örneği çok azdır. Öyle ki, büyük harp öncesinde Van merkezinin toplam nüfusu 70 bin civarında iken Türk ordusunun şehre girdiği Nisan 1919 sıralarında bu sayı 10-15 bin'e düşmüştür. Şehir ise tamamen harap olmuş ve bu yüzden yerleşim alanını değiştirmek zarureti hasıl olmuştur.

Bir şehrin tamamen harap olmasına ve ahâlisinin büyük bir bölümünün imhâ edilmesine sebep neydi? Bu sorunun cevabını büyük devletlerin "Şark Meselesi" politikası içerisinde aramak lâzımdır. Bu politika çevresinde 1918'den önceki hadiselelere bakıldığında, tarih boyunca Türk-Müslüman ahâliyle dostça ve beraber yaşayan Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Ruslar tarafından bağımsız ve "Büyük Ermenistan" vaadleriyle kandırılıp isyan ettirmeleri şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun esas gayesi Doğu Anadolu'nun, Ruslar tarafından işgâlini kolaylaştırmaktı.

Fakat bütün bunlara rağmen Rusların esas maksadı bölgede "Ermenisiz bir Ermenistan" tesis etmektir. Öyle ki bunun için, Rus Kazakları bölgeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hatta Rus ordusundaki hayvanların yem ihtiyacının karşılanması maksadıyla ot biçmekle görevlendirilecek kişiler bile Kazaklar arasından seçiliyordu. Bunun sebebi bu işi Ermeniler yaparsa, çalıştıkları yörenin sahibi oldukları zihniyeti doğar ve sonra onları oradan çıkarmak problem yaratabilir endişesiydi.

Ermeniler, Rusların gerçek niyetlerini biraz geç anladılar. Rusların bölgeden çekilmeye başlaması ve Nisan 1918'de Türk Ordusu'nun şehre girmesiyle (bazı kaynaklarda bu tarih 2 Nisan, bazılarında ise 7-8 Nisan olarak kabul edilmektedir)de sükût-ı hayâl'e uğramışlardır.

Ruslar, Van ve civarından çekilirken silah ve mühümmâtının çoğunu Ermeni ve Nasturi çetelerine bırakmışlardır. Ancak bu silah ve mühümmâtlar Ermenilerin kendi başına bölgede tutunmalarına yetmemiştir. Çünkü, Ruslar'ın çekilmesi üzerine

Nisan 1918'de Türk ordusu Van'a gitmiştir. Bu sebeple Ermeniler'in bölgede dayana-
nacakları bir kuvvet kalmamıştı. Ayrıca bir müddet sonra büyük harp neticelenmiş
ve 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütârekkesi'nden hemen birkaç gün sonra
Van'a çok yakın olan Musul havalisini İngilizler işgal etmişlerdi. İşte İngilizler bu
bölgeye yerleştikten sonra, Türk ordusunun Van'a girmesiyle güneye ve doğuya
kaçan Ermeni çetelerini teşvik, destek ve teşkilatlandırma işini üzerine aldılar. Böy-
lece daha önce Ruslar'ın yaptığı gibi, Ermenileri korumak ve Türklere karşı tahrik
etmek görevini İngilizler üstlenmiş oldular. Öte yandan doğu ve kuzeydoğu tarafın-
da Selmas, Dilman, Hürseve ve Rumiye civarına kaçan çetelerden bazılarını ise
İranlılar, Türkiye aleyhinde teşkilâtlandırmaktaydılar.

Bu arada Van'da, Türk ordusu tarafından asayişin temininden sonra zulümden
kurtulan İslâm ahâli, mukabil harekette bulunabilir düşüncesiyle Türk hükümeti, hal-
kın elindeki silahları toplattırmıştı. Zaten erkek nüfus yok denecek kadar azalmış
durumdaydı. Nitekim bu konuda Van valiliğinden 5 Mart 1919 ve 25 Mart 1919 ta-
rihlerinde Harbiye Nezaretine çekilen telgraflarda "ahâli harpte çok kayıp verdiğin-
den, muvakkaten istisna edilen Van vilâyetindeki 1311 ve 1312 doğumluların askere
alınmasının ziraat mevsimi sonuna kadar bırakılması" ve "Van Vilâyeti'nin bazı
köylerinde hiç erkek kalmadığı, bazı köylerinde ise on hanede çalışabilecek (ancak)
bir erkek kaldığı, (bu sebeple) bu bölgeden şimdilik asker alınmaması istenmektey-
di. Görülüyor ki, İslâm ahâlinin nüfusu, değil katliâm yapmak, geçimini temin için
ziraatle uğraşamayacak kadar azalmıştır. Ayrıca İslâm nüfusunun bu kadar azalmas-
nın sebebi de merak konusudur. Bunun sebebini Batılıların ve Ermenilerin bilmesi
gerekir. Ermenilerin cezalandırılması işi ise hukuki yollarla ve adalet üzre yapılmış-
tır. Bu maksatla 1919 yılında Van'da casusluk, cinayet ve ihânet suçlarıyla itham
edilenlerin yargılanması için bir mahkeme teşkil edildiğini görüyoruz. Yani iddiala-
rın aksine, Türk ordusu asayişini temin ettikten sonra ne asker ne de sivil ahâli inti-
kam peşinde koşmuştur. Hem koşsa bile bu tepkiyi tabîî karşılamak gerekir. Fakat

her Őeye raĒmen Osmanlı idaresi ve ahâlisi bu tarihlerde bile Ermenileri kendi taba-
ası gözüyle görmüş ve o Şekilde muamelede bulunmuştur.

Temmuz 1991'de Van'a gelen bir Amerikalı yüzbaşı bazı kiliselerin ve köyle-
rin resimlerini çekmiş ve gezisi sırasında Ermeni köylerini ma'mur halde görünce
hayrete düşmüştür. Çünkü Türkler Ermenileri katletmiş olsalardı onlara ait yerleri
de yakıp yıkarlardı. Böyle bir durum söz konusu değildi. Zaten Türk hükümeti Er-
menileri korumak için gerekli tedbirleri almıştı.

Bütün bu insani tedbir ve çabalara raĒmen "Mondoros Mütarekesinden beri
Ermeniler, gerek Ermenistan'da (Sovyet Ermenistanı) gerek hududa yakın yerlerde
(DoĒu anadolu) Türkleri kitle halinde öldürmekten vazgeçmiyorlardı" Ermeni zu-
lûmleri tahammül sınırını aşınca önce Ermenistan'a sefer, sonra da 2 Aralık 1920'de
Gümrü anlaşması yapıldı. Gümrü anlaşmasına göre, isteyen Ermeniler bir yıl içeri-
sinde kendi arzuları ile göç edebileceklerdi. Böylece diĒer yörelerle birlikte Van yö-
resinde de bir tehcir meselesi gündeme geliyordu. Bu tarihlerde Van civarındaki Er-
menilerin çoĒu kendi istekleri ile Ermenistan'a göçmüşlerdir. "ATASE" Arşivinde
rastladığımız belgelerden birisinde 15. Kolordu Komutanlığı Dahiliye Vekâletine, bu
konudaki görüşünü Şu Şekilde bildirir. "Van vilayetinde mevcut bulunan 400 Erme-
ninin kendi arzuları temin edilerek Ermenistan'a avdetinde bir mahzur yoktur. Ma-
mafih bunların Tebriz havalisine gönderilmeleri muvafıktır" Üstelik Ermeniler dile-
dikleri her türlü eşyayı beraber götürebilecek geride kalan mallarının gerçek
deĒerinden satılışı temin edilecek, çürüyen cinsten olan malları açık artırma ile satı-
lacaktı. Akliselim sahibi Ermenilerden bazıları göç etmek istemeyip eskiden olduĒu
gibi Türklerle beraber yaşamaya devam etmiş, bir kısmı ise kendi arzuları ile göç
etmiştir. Bölgede anarşinin kaynaĒı olan ermeni çeteleri ise Van'ın güneyine, doğu-
suna ve kuzeydoĒusuna çekilerek komitecilik hareketlerine devam etmiştir.

Van'ın doğusu ve kuzeydoĒusu civarında, genellikle İranlılar tarafından teşki-
latlandırılan Ermeni çeteleri hududumuza taaruzlarda bulunuyorlardı. Bölgedeki bazı

aşiretler de bu çetelere karşı duruyorlardı. Bunlardan Ermenilere karşı uzun müddet cesurca çarpışan Şikak Aşireti Reisi Simko İsmail Ağa meşhurdur. Simko Milli Mücâdele yıllarındaki Van civarı hadiselerinde önemli rol oynamıştır. 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezaretine yazdığı bir raporunda "İranîlerden mürekkebi bir kuvvet hududumuza giderek Dilman ve civarında ikâmet eden Simko İsmail Ağa'ya taaruz etmişler. Bu kıt'anın yarısı Ermeni imiş ve topları da bulunuyormuş, Ermeni ve Rus zâbitleri kumandasında bulunuyormuş. Bir ara Simko Dilman'ı tahliye ederek Şerefhane'ye kadar çekilmiş. Bilahere birkaç müsademe olmuş ve 30 Ocak 1336 (1920) tarihinde İranîleri Dilman'a kadar tard ederek Selmas ve Hurseva'yı işgal etmiştir. Bu müsademelerde İranîlerden 300 maktûl, 70 esir, 100 at iğtinâm etmiştir" demektedir. Yine Simko 8 Şubat 1920'de Hâkkari Mu-tasarıflığına gelen bir muharrebede İranlılara, yedisi Ermeni olmak üzere kırk kişilik telafet verdirdiğini ve bir makinalı tüfek ile bir hayli silah ele geçirdiğini yazmaktadır.

Van'dan güneye doğru çekilen Ermeni çeteleri ile bazı Nasturî çeteleri ise, İngilizler tarafından organize hâlde Beytüşşebap, Pervari ve Şemdinli civarındaki ahâliye taaruz ettiriyorlardı. Ermeni çeteleri genellikle İngiliz elbisesi giyip kendisine İngiliz süsü vererek, zaman zaman da Hintli elbisesi giyerek veya doğrudan İngiliz zâbitlerinin komutası altında Müslüman ahâliye karşı katliâmlarda bulunuyorlardı. Genellikle mayıs ayından itibaren yaylalara çıkmaya başlayan Türkler, dağlık yörelerde bu çeteler tarafından taarruza uğruyor ve hayvanları ellerinden alınıyordu. Zaman zaman çok zor durumda kalan aşiretler yerlerini terk ederek Van vilayetine iltica etmek mecburiyetinde kalıyor, bilhassa kış aylarındaki kaçışlarda çocuk ve kadınların çoğu hayatını yitiriyordu.

Musul'u işgal ettikten sonra Van vilayetinin güneyinde yerleşmek maksadında olan İngilizler, böylece başboş Ermeni çetelerini organize ediyorlardı. Silah ve cep-hane temin ederek destekledikleri komiteciler ise genellikle savunmasız köyleri ba-

sarak masum insanları katlediyordu. İngilizler ise bu baskılar yoluyla Van'ın güney muntikasına yerleşmeyi planlıyorlardı. Hatta bu maksatla aşiretlere, gerek baskı yaparak, gerek para teklif ederek kendilerinden memnun olduklarına dair mazbata ko-parmaya çalışıyorlardı. Bu isteklerinin kabul edilmesi hâlinde üzerine asker sevk edileceği tehdidinde başvuruyorlardı. Nitekim, Ermeni çeteleri tehdit unsuru olarak himaye olunuyordu. Şubat 1919'da Van'daki 11. Kafkas Fırkası karargâhına gelen bazı aşiret reisleri "İngilizlerin kendilerine tâbî olmaları için baskı yaptıklarını, tâbî olmazlarsa üzerlerine asker gönderileceğini" söyleyerek tehdit ettiklerini bizzat anlatmışlardı.

Bütün bunlara rağmen yöredeki Milli, Haydaran, Zibar, Bedir ve Zeyan aşiretleri, Van'daki 11. Kafkas Fırkası'nın da yardımıyla Ermeni çeteleri ve İngilizlere karşı kahramanca mücadele etmişlerdir. Pervari nahiyesi eşrâfından Hacı Reşit Bey'in Pervari ve Beytüşşebap civarındaki mücadelelerini burada takdirle anmak gerekir. Nihayet 3 Şubat 1920 tarihinden itibaren, askerin ve aşiretlerin taarruzuna dayanamayan Ermeni çeteleri ve İngilizler, Van vilâyeti civarından çekilerek Musul havalisine gitmişlerdir.

III.BÖLÜM

VAN'DA KÜLTÜRÜN TARİHSEL TOPLUMSAL EVRİMİ

Van ilinin Tarih öncesi dönemleri yeterince aydınlatılamamıştır. M.Ö. 1.binin başlarında Doğu Anadolu'da Urartular, Tuşpa (Van) Merkezli güçlü bir devlet kurmuşlardır. İl sınırları içinde Urartu Uygarlığı'nın günümüze ulaşan izleri bulunmaktadır. Urartuların çöküşünden sonra yöre İran kültürlerinin etkisinde kalmıştır. Hristiyanlığın yayıldığı dönemde Suriye Hristiyanlığının ve Bizans kültür ortamının etkileri görülür. Arapların egemenliğiyle İslamlık yeni bir öge olarak kültürel yapıya katılmıştır. 11. yy'da yöre Türkleşme sürecine girmiş, eski kültürler Türk-İslam bireşiminde erimiştir.

III.1- TARİH ÖNCESİNDEN URARTU'LARA

Tilkitepe (Şamranaltı) Tarih Öncesi yerleşmesinin III. katmanında Kalkolitik Dönem'e tarihlenen buluntular elde edilmiştir. Van yöresi Kalkolitik Dönem kültürü Kuzey Mezopotamya etkisindedir. (TURHAN / SEVİN; 1977)

İ.Ö. III.binin sonlarında Güneydoğu Toroslar kuzey ve güneydeki iki kültür alanını ayırmaktaydı. Güneyde, Mezopotamya'da gelişmiş bir tarım kültürü vardı. Kuzeyde, Doğu Anadolu Yaylası'ndaysa üretici güçler daha yavaş gelişmekteydi. **Doğu Anadolu Yaylası'nda yaşayan topluluklarla ilgili ilk bilgilere İ.Ö. XIII. yy Asur belgelerinde rastlanmaktadır.** Bu topluluklar ekonomilerini geliştirmiş, aralarında siyasi birlikler oluşturmuşlardı. Asur metinlerinde geçen Uruatri sözcüğü, birliklerin ülkesini tanımlamak için kullanılmıştır. İ.Ö. IX. yy'da bu topluluklar Urartu Devleti'ni oluşturmuşlardır. (ÇİLİNGİROĞLU; 1994)

Hurri ve Urartu dilleri arasındaki yakınlık, Urartular'ın çeşitli Hurri boylarından oluştuğunu göstermektedir.

Van il sınırları içinde Tirişin-Çatak Yaylası'nda, Yeşilalçı, Yedisalkım, Çapanuk, Bihiri'de çok sayıda kaya ve mağara resmi saptanmıştır. En eskileri Geç Üst Paleolitik Dönem'e tarihlenen mağara resimleri, konu ve biçim özellikleriyle dikkat çekmektedir. (TURHAN / SEVİN; 1977)

III.2-URARTU UYGARLIĞI (M.Ö. 860-580)

Urartular çivi yazısını kullanıyorlardı. Bu nedenle Urartu dilini okumak ve ele geçen Assur-Urartu dilinde yazılmış çifte dilli iki yazıt ile bu dili çözmek mümkün olmuştur. Resmi veya ticari muhabereleler, pişmiş topraktan levhalar üzerine yazılmış metinlerle yapılıyordu. Ayrıca Urartuların papirus, deri ve tahta üzerine yazmaları da olasıdır; çivi yazısı yanında Hitit hiyerogliflerine çok benzeyen fakat onlardan ayrı olan bir "resimli yazı"ları vardı. Urartuların en önemli kitabeleri taş levhalar üzerinde, bina bloklarında veya kayalar üzerindedir. Bunlarda savaşlardan, inşa edilen saraylardan, tapınaklardan, su kanallarından ve dini konulardan bahsedilmektedir. Urartu kralları yaptıkları işleri Milli Tanrı Haldi adına icra ederlerdi. Urartu dininde başlıca üç Tanrı mevcuttur. Bunlar Milli Tanrı Haldi ile Gök Tanrısı Teşeba ve Güneş Tanrısı Şivini'dir. Güneş Tanrısı muhtemelen bir kadın Tanrı idi. Haldi'ye günde 17 sığır ve 34 koyun, diğer iki Tanrıya da 6'şar sığır ve 12'şer koyun kurban etmek gerekiyordu. Urartuların ikinci sırada olmak üzere daha birçok Tanrıları vardı. Bunlardan bazılarının günde iki sığır ve 4 koyun kesilirdi. Birçok Tanrılara da yalnız bir sığır ve 2 koyun sunulurdu. Urartular, Tanrıları için güzel tapınaklar inşa ederlerdi; içlerinde Tanrıların heykeli bulunurdu. Toprakkale'de kazılar neticesinde elde edilen tapınak uzunca bir dikdörtgenden meydana gelen bir yapıdır ve Milli Tanrı Haldi'ye aittir. Duvarların alt kısmı büyük ve güzel kesilmiş dörtgen taşlarla harçsız olarak, üst kısmı da tuğlalarla inşa edilmiştir. Birçok yerlerde üzerleri dini

konuları içeren kitabelerle yazılı sütunlar da bulunmuştur. Bu itibarla bu sütunların tapınaklarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir Urartu tapınağının cephesini bir Asur kabartmasında görmek mümkündür. Çatının semerdam şeklinde oluşu Yunan mabetlerini andırmaktadır. Anılan resimde Urartu ülkesindeki bir tapınağın Asurlular tarafından yağma edilişi gösterilmektedir. Asur Kralı Urartu ülkesindeki Musasir şehrinin Haldi ve Bagbatu'ya ait bu tapınağında yaptığı yağmayı, yıllıklarının birinde uzun uzadıya tasvir etmektedir. Sargon'un yağma ettiği binlerce eşya arasında 9 altın kalkan, bir büyük altın kama, hepsi gümüşten olmak üzere 96 mızrak, 12 kalkan, 33 araba, 393 bardak, 4 bronz heykel ile Kral Ursa'nın arabası ve heykeli, 130 renkli elbise ile 9 altın işlemeli elbise bulunmaktadır (Yağma edilen eşyanın uzun listesi için bkz. Arif Müfit Mansel, İstanbul Üniversitesi Yayınları 241, Van Haftası. İstanbul 1945, 129-132). (BİLGİÇ; 1959; 44/48)

Urartu devleti birçok valiliklere ayrılmış olup bir tür memur devleti idi. Vilayetlerde her çeşit erzak ve malzeme, krallığın emrine hazır bir vaziyette bulunduruldu. Ruslar Karmir Blur'da yani eski Teşeba şehrinde, küplerin içinde, şarap, zahire ve susam yağı bulunduğunu tespit etmişlerdir. Urartu'nun sınır bölgelerinde, Hitit devletinde olduğu gibi, krala bağlı beylikler vardı. Bunlar krala haraç verirler fakat kendi bölgelerinde bağımsız olarak hüküm sürerlerdi.

Urartular sulama tesisleri ile topraklarının verimini artırırlardı. Bugün mevcut olan bazı küçük göllerin (Keşiş Göl ve Gökçe Göl) Urartular tarafından suni olarak meydana getirilmiş oldukları kabul edilmektedir. Urartu ülkesinde hayvancılık da büyük rol oynamakta idi. At yetiştirmede büyük başarıları olmuştur; esasen Hurri devrinde de bu bölgede güzel at yetiştirildi. Hititler at yetiştirilmesi ve ehlileştirilmesi konusunda Hurrilerden istifade etmişlerdi. Asur Kralı Sargon, Urartu'da çok bol miktarda at bulunduğunu zikretmektedir. Urartular dokuma sanatında da ileri idiler. Ruslar bugünkü Erivan civarında kazdıkları Karmir Blur şehrinde, dokuma parçaları da elde etmişlerdir. Urartular bilhassa madencilikte çok ileri idiler. (ÇİLİNGİROĞLU; 1994)

Urartu Sanatı. Urartu sanatı hakkında Toprakkale, Altıntepe ve Karmir Blur kazılarında meydana çıkarılmış olan eserler sayesinde fikir edinmemiz mümkündür. Elimize geçen en eski Urartu eserleri I. Argisti (780-760) ve II. Sardur (760-730)'a ait birer kalkanla, birer miğferden ibarettir. Bu miğferler ve kalkanlar üzerinde ait oldukları kralın adı ile çeşitli insan ve hayvan tasvirleri mevcuttur. Toprakkale kazılarında meydana çıkan insan büstü şeklindeki kazan kulpları, M.Ö. 8. yüzyılın sonundandır. Yine Toprakkale kazılarında elde edilen ve önemli bir kısmı bir tanrı heykeline ait bir tahtın tezyinatını oluşturan bronz heykelcikler ise, ense üzerinde dikey şekilde yer alan saç topuzundan anlaşılacağı üzere, 7. yüzyıl Assur stilinde Urartu eserleridir. Altıntepe'de bulunmuş olan ve kulp yerlerinde dört boğa başı bulunan bronz kazan muhtemelen yedinci yüzyıl başındadır. Toprakkale'de elde edilmiş olup bugün Berlin Müzesi'nde ve British Museum'da bulunan kalkanların büyük bir kısmı Urartu devletinin son devirlerinde yapılmışlardır. Bunlardan British Museum'da saklı olanın üzerinde Erimena'nın oğlu III. Rusas'ın yani son Urartu kralının adı vardır. Bu kralın M.Ö. 7. yüzyıl sonunda ya da 6. yüzyıl başında yaşadığı anlaşılmaktadır. Saygı sunuş sahnesini gösteren bir altın madalyon da aşağı yukarı kalkanların devrinde işlenmiş olsa gerekir. (TURHAN / SEVİN; 1977)

Urartu eserlerini tetkik ettiğimizde onlara has olan bazı stil özellikleri tespit etmek kabildir. Urartu bronz eserlerinde bilhassa halka şeklinde stilizasyon göze çarpar. Aslan tasvirlerinde, boyun üzerinde yele buruşuğunun yukarı kısmında, bir halka biçiminde son bularak kulağı meydana getirmesi veya alt dudağın yine halka biçiminde çene altına kıvrılması, kuyruğun bir çember gibi yuvarlak şekilde tasvir edilmesi, ayak adalesinin üst kısımda bir küçük yuvarlakla süslenmesi bir nevi halka stili meydana getirmektedir. Aynı halka şekilli tezyinatı boğa tasvirlerinin buklelerinde, yelelerinde ve kuyruğu sıkı kurdelenin iki yanında görürüz. Büyük bronz kazanların kenarlarını kulp vazifesini görmek üzere süsleyen kadın büstlerinin

göğüslerindeki üçgenlerin tepelerinde görülen küçük yuvarlak süsler de halka şeklinde stilize etme modasının birer görüntüsüdür. Halka stili 8. yüzyıl eserlerinde görüldüğü gibi 7. yüzyılda da devam eder. Fakat 7. ve 6. yüzyıl aslanlarında halka stili- nin yerine bazı uzuvların şişkin bir şekilde stilize edildiğini görüyoruz. Bu "yumru" stil de Urartu eserlerine ait bir özellik olarak belirlemektedir. Urartu bronz eserlerine öz diğer bir çalışma biçimi de, insan başlarında hayvan vücutlarında iç kısımların noktalar, halkalar veya balık kılçığı şeklinde tezyinatla doldurulmuş koşut (paralel) çizgilerle stilize edilmesidir.

Urartu eserlerinde insan gözünün işlenmesi de bir özellik arz eder. Profilden bakıldığı zaman gözkapak kenarlarının yanlara doğru abartmalı bir şekilde sivri olarak uzandığı görülür. Fizyonomi bakımından da Urartu insan tasvirlerinde çok önemli bir özellik saptamak olasıdır. Bronz kazanlarındaki insan tasvirlerinin ya da Adilcevaz'da bulunmuş bir taş kabartmanın üstündeki Tanrı kadın figürünün profili- ne dikkat edilirse, burnun alından itibaren kuvvetli bir şekilde öne çıktığını ve belir- gin bir eğrilikte olduğunu görürüz. Aynı burun, altın madalyon üzerindeki kadın tas- virlerinde de mevcuttur.

Urartu sanatında tespit ettiğimiz bu özellikler sayesinde, İtalya'da Etrüsk prenslerinin mezarlarında bulunan ve kulp yerlerinde insan başlarıyla süslü olan broz kazanların, Urartu eserleri olduğunu söyleyecek duruma gelmiş bulunuyoruz. Anılan kazanların Etrüsk ürünü olmadığı ve muhtemelen şarktan geldikleri düşünö- lüyor ve hatta bazı arkeologlar tarafından Urartu merkezlerinde yapılmış oldukları da öne sürölüyordu. Fakat bunu kesin olarak söylemek mümkün olmuyordu. Şimdi Van bölgesinde meydana çıkan eserleri inceleyerek Urartu sanatının özelliklerini or- taya koymuş bulunuyoruz. Böylece halka stili, kaş ve gözkapağı kenarlarının işlenişi ile öz profili bakımından Etrüsk mezarlarında bulunmuş olan bronz insan tasvirleri- nin Urartu ülkesinden ithal edilmiş olduklarını kesin bir şekilde ifade etmek müm- kündür. Gordion'da, Amerikalılar tarafından meydana çıkarılan iki kazanın da aynı

sebeplerden dolayı birer Urartu eseri olduğunu söylemek mümkündür. Yunanistan'da bulunmuş grifon şekilli bir bronz eserle bir boğa heykelciğini yine Urartulara öz süsleme tarzı göstermeleri bakımından, birer Urartu eseri olarak kabul etmemiz doğru olsa gerektir. (BİLGİÇ; 1959; 44/48)

III-3. VAN'DA PERS VE İSLAM KÜLTÜRLERİ

İ.Ö. 6.yy ortalarında Persler, siyasal egemenlikleriyle birlikte dinsel inançlarını da bölgede yaymışlardır. Halk Perslere bağlanmış, onların gelenek göreneklerini benimsemiştir. Helenistik Dönem Kültürü, Van yöresini hemen hiç etkilememiş, İskender imparatorluğunun parçalanmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan Kapadokya ve Pontos krallıklarında az çok Helenizm izleri görülmesine karşılık, doğudaki Artaksiad Krallığı Med ve Pers geleneklerine göre kurulmuştur. Van ve çevresi, krallığın Bainoe denilen bölgesindeydi. Bu bölge Urartu soylularından Arzeruni hanedanının yurtluğuydu. Persler, bu soyun şeflerine Vaspuragan sanı vermişlerdi. Sonraları Van çevresi Vaspuragan diye adlandırılmıştır. (TÜRKÖĞLÜ; 1969)

Van yöresini etkileyen Roma-Part, Roma-Sasanlı savaşları, iki ayrı kültürün karşılaşması niteliğindeydi. Hristiyanlığın yayılması, daha çok doğu etkisindeki Vaspuragan bölgesinin kültürel gelişmesinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

7. yy ortalarında yeni bir güç olarak ortaya çıkan Müslüman Araplar Van Gölü çevresine egemen oldular. Bölgedeki feodal beyler halifenin bağımlıları durumuna geldi. Malazgirt, Ahlat, Erciş, Bargiri'de (Muradiye) Arap Emirlikleri kuruldu. Yöre bir ölçüde Araplaştı ve İslamlaştı. Ancak, İslam egemenliği kesintisiz olmamış, feodal beyler siyasal duruma göre halifeye ya da Bizans'a bağlanmışlardır. (ÖRSE; 1976)

10.yy'da yapılan Akdamar Kilisesi, Doğu Hristiyan sanatının önemli yapıtlarındandır. Bu kilisenin dekorasyonunda Ortaçağ kültürünün bütün verilerini, dini konuları, kral ve çevresini, muhtelif kaynaklı dekoratif motifleri bulmak kabil oluyor.

Hatta Abbasi Sanatı aracılığı ile gelen Orta Asya Türk Sanatı'nın bazı motifleri de Gacik'in kilisesinin duvarlarında görülmektedir.

III-4. TÜRKLER'DEN SONRA VAN

Anadolu'ya ilk Türk akınları Van bölgesinde başlamıştır. Çağrı Bey komutasında bir Türkmen grubu. 1018'de Van bölgesinde bir keşif seferi yapmıştır. 1054'te Tuğrul Bey, kısa bir süre önce İslam kentleri olan Bargı (Muradiye), Erciş, Malazgirt'e yönelmiş, Erciş'i ele geçirmiştir. Malazgirt Savaşıyla Bizans'ın askeri gücü kırılmış, yöreye yerleşen Türkmen boylarıyla Van, Türkleşme sürecine girmiştir. Sökmeliler, Selçuklular, Eyyubiler, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler'in egemenlik alanında kalan Van, 16.yy'da Osmanlılar tarafından ele geçirildi.

Karakoyunlu yapısı Halime Hatun Kümbeti ve Ulu Camii Osmanlı öncesi Anadolu-Türk Mimarisinin önemli örneklerindendir. (ALPER; 1974)

Osmanlı yönetiminde Van, önemli bir sınır kentiydi. 17.yy ortalarında kenti gören Evliya Çelebi, buradaki sarayları, camileri, hanları, hamamları, çarşıları saymakta, 8.800 kâgir ev bulunduğunu yazmaktadır.

Kent merkezinde bugün 7 Müslüman, 3 Ermeni mahallesi vardır.

IV. BÖLÜM

VAN FOLKLORU

IV.1- HALK HİKAYECİLİĞİ VE AŞIKLIK GELENEĞİ:

Aşık Edebiyatı ile paralel olarak doğup gelişen halk hikayeciliği geleneğimiz, bilhassa Doğu Anadolu bölgemizde yüzyıllardır canlılığını muhafaza etmektedir. XVI. yüzyıldan bu yana Erzurum ve Kars illerimiz başta olmak üzere, geniş bir alanda yaşamaya devam eden bu gelenek biraz daha güneyde kalan şirin ilimiz Van'ı da dairesi içine almıştır. Bilhassa Erciş ilçesinin bu gelenekteki payı küçümsemeyecek derecededir. Van ve çevresi pek çok halk hikayemizde dolaylı olarak geçerken, bazı hikayelere de merkezlik etmiştir.

Van'da âşıklık ve halk hikayeciliği denince akla ilk gelen şüphesiz ki, Ercişli Emrah ve onun hayatı etrafında teşekkül eden halk hikayesidir. Emrah gerçekten yaşamış olan ve "Erciş kurbünde yetişmiş derd-i yâr ile bağı yanık Karakoyunlu aşıklardandır". Pertev N. Boratav da Emrah'ın yaşadığı konusundaki halk rivayetini şöyle açıklar: "Erzurum'da bana Emrah ile Selvi Han Hikayesi'ni anlatan Aşık Battal, Kerem'in ölümünden sonra Erciş'ten geçtiğini nakletmiştir." İsmi coğrafi bir ada bağlanmasından başka onun "hece taşı" da Emrah Derneği, Ahmet Poyrazoğlu ve Fahrettin Kırzioğlu'nun çabaları sonucunda bulunmuştur. Burada onun bir konuşmasından alınan çok meşhûr bir dörtlüğünü verip hikayesine geçmek istiyoruz:

Man Emrah diyeller Karakoyunlu

Nâmertler içinde yiğit oyunnu

Kaz kimi pısmanlı erkek boyunnu,

Biz Türk'ük Türklükten dermanımız var

Van'ın ve Erciş'in merkez olarak geçtiği en önemli halk hikayesi elbette ki XVII. yüzyılın büyük âşığı Ercişli Emrah'ın hayatı etrafında teşekkül etmiş bir sevdâ hikayesi olan Emrah ile Selvi Han Hikâyesi'dir. Pek yakın zamana kadar adaşı Erzurumlu Emrah ile karıştırılıp, adı dahi anılmayan bu temiz dilli âşığımız yapılan araştırmalar neticesinde lâıyk olduğu mevkiî almıştır. "Biyografik" mahiyet-teki Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikayesi hakkında şimdiye kadar pek çok araştırma yapılmıştır. Biz hikayeyi kısaca özetleyip şehrimizle alakasını tesbite çalışacağız: Şahoğlu, Şah Abbas'tan izin alarak, o yıllarda 350 hanelik bir köy olan Erciş'e gelen kırk âşık, burada Emrah'ın babası Aşık Ahmat'la atışır. Bu yıllarda Emrah, altı yaşında bir çocuktur. Babası, Aşık meclislerine onu götürmektedir. Emrah on dört yaşındayken sazın tellerini kırınca babası ona bir tokat atar. Ağzının kanını silmek için çeşmeye giden ve orada dua eden Emrah'a Pirlar, Allah, Üçler, Yediler, Kırklar ve Selvi Han aşkına bâde sunarlar. Aynı anda Selvi'ye de sunulmuştur. Uyanan Emrah, Saz ister ve babasıyla atışıp onu yener. Bunun üzerine Selvi'nin babası Miloğlu Ahmat Bey, Emrah'ı evlat edinir. Bu sırada Şah Abbas, Van Kalesi'ni kuşatmıştır. Bu kuşatma tarihi bir gerçek olmasına rağmen, hikayemizde tarihe uygun bir şekilde anlatılmamaktadır. Ancak bir sonraki, yani Selvi'nin kaçırılması epizotuna hazırlık mâhiyetinde anlatılmaktadır. Van Kalesi'nin kuşatmadan kurtarılması hususunda, hikayemizde bir ninenin hilesi de bahis konusu edilmektedir. Buna göre kalenin kıtlık içinde olduğu sanılırken, 85 yaşındaki ninenin Şah Abbas'a götürdüğü yoğurt ve ekmek ile kaleden dökülen kirecin un sanılması kuşatmanın kaldırılmasına sebep olur. Şah Abbas'ın ordusu geri dönerken Erciş'e de uğrar. Bu sırada iki asker Selvi ile arkadaşı Nazlı'yı alıp İran'a doğru götürürler. Selvi'yi gören Şah Abbas, onu sever ve evlenmek ister. Emrah ise sevgilisini aramak için yollara düşer. Selvi de zaman kazanmak için Şah Abbas'tan yedi yıl mühlet ister. Bu esnada İsfahan'a gelen Emrah, Şah Abbas'ın huzurundaki imtihanlardan başarılı olunca "Hak âşığı" olduğunu ispat eder. Durumu anlayan Şah Abbas, Selvi'yi Emrah'a

verip hediyelerle birlikte Erciş'e yollar. Ancak bu defa araya Selvi'nin kardaşları girip Selvi'yi Kara Vezir'e vermek isterler ve kaçırlar. Selvi Han yine yedi yıl mühlet ister. Emrah babasıyla yine gurbete çıkar. Sonuçta Emrah ile Selvi kavuşurlar. Kara Vezir de cezalandırılır.

Görüldüğü gibi hikayemizde olayların cereyan ettiği asıl merkezler Van ve Erciş'tir. Tarihî bir hâdise olan Safevîlerin Van'a yürümeleri (1603)'nin de "hikaye gerçekliği" içinde yer aldığı Emrah ile Selvi Han Hikayesi'nin başka Türk boylarında da bilinip anlatıldığını ifade etmeliyiz. Azerbaycan'da "Ezedinli Emrah" adıyla da bilinen hikayemiz Türkmenistan'da ise "Sayatlı Hemra" ve "Hüyrlukga-Hemra" hikâyeleriyle benzerlik göstermektedir.

IV.2. EFSANELER, MENKİBELER

VE BUNLARA BAĞLI ZİYARET YERLERİ

İnsanlık tarihine bakıldığında müsbet ilimlerin gelişmesine, aklın ve mantığın toplum hayatına egemen olmaya başladığı dönemlere kadar insan ile tabiat olayları arasında bitmeyen bir mücadele görülmektedir.

Bu mücadelenin galibi de genelde hastalık, sel, deprem, yangın, şimşek gibi tabiat olaylarıdır. İşte insanoğlu hayatı boyunca iç içe olduğu gibi kötülöklere karşı koyabilmek, bunlardan kurtulabilmek için koruyucuya, bir kurtarıcıya ihtiyaç duymuştur. Fiziki olarak alt edilmesi mümkün olmayan bu güçlerden korunabilmek için, daha kuvvetli bir güce dayanmanın mecburiyeti de kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Yıldırımdan, şimşekten korunabilmek için gökyüzüne, güneşe, aya, yıldızlara; evlerini, hayvanlarını alıp götüren seller için akarsulara, kısacası dağlara, taşlara, ağaçlara yönelmeleri altında yatan belki de birinci sebep bu korunma, sığınma psikolojisi olmalıdır. İşte bütün bunlar zaman içerisinde karşımıza birer "Kült" olarak çıkmaktadır. Yine bu "Kült"lerde zamanla toplumların hayatlarına yön veren inanç sistemlerine dönüşmüştür.

Bu türden inanç sistemlerine dönüşmüş ve kendini belirli mekanlarda cisimleştirmiş olan manevi psikolojiler Van yöresinde karşımıza bolca çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak şu mekanlar gösterilebilir;

- 1- Halime hatun türbesi - Gevaş
- 2- Nanyemez Baba - Van Merkez
- 3- Hüstrevpasha Türbesi, Van Merkez
- 4- Şeyh Abdurrahman Baba, Van Merkez
- 5- Şeyh Gazail Baba, Van Merkez
- 6- Çelebiocağı, Erciş, Çelebibağı
- 7- Topkapı, Van, Toprakkale
- 8- Meher kapı, Akköprü
- 9- Başet Dağı (kutsal bir dağ olarak kabul edilir)
- 10- Sarı Süleyman Bey, Gürpınar Güzelsu

IV-3. TÜRKÜLER, NİNNİLER, MANİLER, BİLMECELER, ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

IV.3-1. MANİLER

Mâni anonim edebiyatının en yaygın nazım türüdür. Tek bir dörtlükten meydana gelir. Edmond SAUSSEY'in deyimi ile maninin en büyük özelliği kendi kendine yetmektir. Kafiye şeması: aaba şeklindedir. Hecenin yedilisi ile söylenir. Duraklama: 4+3 şeklindedir. İlk iki mısra doldurma özelliğine sahiptir. Esas anlam üç ve dördüncü mısralarda gizlidir.

Van mânilerinde; aşk, gurbet, özlem, kıskançlık, din, halkın gelenek ve görenekleri, giyim kuşamı gözler önüne serilmektedir. Bunlar arasında Van yöresine ait olmayanlar da vardır.

A benim bahtı yarım
Gönülde tahtı yarım

Üzünde göz izi var
Sana kim baktı yarım

Gökte yıldız galmadı
Yerde moncuğ kalmadı
Ana meni evlendir
Mehlede kız galmadı

Elma aldın Van'dan
Severem seni candan
Bir mektup yazmadım
Elimden akan kandan

Bağçelerde maydanos
Maydanozu yoldunuz
Toprağ başlı Vanlılar
Sizde mi tango oldunuz

Ezem ezeden oğlan
Bıyık bezeden oğlan
İğnenin deliğinden
Kıza göz eden oğlan

Gemi gelir yan verir
İskeleyle şan verir
İskelenin kızları
Goca diye can verir

Van yolu incedir
Ne karanlık gecedir
Kuşlar gurbanız olam
Teyzem hali nicedir

Men giderem hamama
Demiyin gaynanama
Gaynanam bostancıdır
Mender ister şamama

Vanlıdır dedikleri
Çılbırdır yedikleri
Çoh hoşuma gidiyor
Toprak başan dedikleri

Mektup yazdım Vanlı idi
Kalemim gümüş idi
Daha çok yazacaktım
Parmaklarım üşüdü

IV.3-2. TÜRKÜLER

Türkü terimi, Türk kelimesinden doğmuştur. Türk kelimesinin sonuna -i nisbet eki getirilerek Türkî olmuş, zamanla bu ek ses uyumuna göre u'ya dönüşmüş ve kelime Türkü şeklini almıştır.

M. Fuat Köprülü, türküyü "Türklere mahsus, beste ile söylenen şarkılar" olarak tarif eder. Türkünün tarihi gelişimini 16. yüzyıla kadar götürebiliyoruz. İlk türkü

örneğini veren ise Öksüz Dede'dir.

Türküler iki kaynaktan beslenirler. Birincisi, yakıcıları, söyleyenleri bilinmeyen anonim özelliğe sahip olanlar. İkincisi, bazı şairlerin şiirleri beste ile ve özel bir ezgi havasında söylenerek türkü haline getirilir. Karacaoğlu, Kerem, Erzurumlu Emrah, Seyranî, Köroğlu, Veysel'in şiirleri türkü haline getirilmiştir. Türküleri ezgi-lerine göre uzun havalar, oyun havaları olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Konularına göre halk türküleri şöyle sınıflandırılabilir:

- 1- Ninniler ve çocuk türküleri
- 2- Tabiat üzerine türküler
- 3- Aşk türküleri
- 4- Kahramanlık türküleri
- 5- Askerlik türküleri
- 6- Tören türküleri
- 7- İş türküleri
- 8- Eşkiya türküleri
- 9- Acıklı olaylarla ilgili türküler
- 10- Güldürücü türküler
- 11- Oyun türküleri
- 12- Ölüm türküleri (ağıtlar)

TÜRKÜLER'DEN ÖRNEKLER

Vanlıyam Şanlıyam

Giderem Van'a doğru oy aman aman aman

Yolum İran'a doğru kız elinden el aman

Kes başım ganim ağsın oy aman aman aman

Kadir bilene doğru, kız elinden el aman (2 defa)

Vanliyam şanlıyam

Gılıcı ganliyam

Ereğin garı menem oy aman aman aman

Gün vursa erimenem kız elinden el aman

İstersen zulmet mana oy aman aman aman

Men sana güvenmenem kız elinden el aman

(Nakarat)

Giderem böylesine oy aman aman aman

Bahçivan mahlesine kız elinden el aman

Oyar mana darılmış oy aman aman aman

Düşecem ensesine kız elinden el aman

(Nakarat)

Edremit Van'a Bakar

Edremit Van'a bakar

İçinden Şamran akar

Öyle bir yar sevmişem

Her gelen ona bakar

O süsem o sümbül

O gül o bağımdır

O inci o mercan (2 defa)

Beyaz gerdanındır

Oynamak sıçramak

Eğlenmek çağımdır

Van Yolu düz gider
İçinde bir kız gider
O kız yolun şaşırmış
İnşallah bize gidir
(Nakarat)

Deniz dibi kayalık
İçinde dolu balık
Kızın gözü oğlanda
Oğlanda kıza yanık
(Nakarat)

IV.3-3. BİLMECELER

Bilmece bir tür bilgi yarışıdır. Zihin sporudur. Bu yarış kim daha çok bilmece biliyorsa o kazanır.

Bilmecelerde diğer anonim halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi bölgeden bölgeye, çağdan çağa yayılıp dağılırlar.

Bilmeceler, insan, hayvan, bitki, cansız maddeler, tabiat olayları, akıl, uyku, rüya vb. gibi olayları, kavramları kapsar. Bilmeceye çözümü başaramayanı, hasmına şakadan bir bağışta bulunmak zorundadır. Bilmecenin başlangıcına bir tarih göstermek oldukça zordur.

Van bilmecelerini de genel Türk bilmecelerinden ayrı düşünemeyiz. Çünkü halk kendi kültür ve yaşama şekline göre bilmece uydurabilmektedir. Van bilmecelerine iki şekil hakimdir. Tek bir nesir cümlesi şeklinde olanlar. Bunlarda akılda kalması için seci, aliterasyon, ses benzerliklerine rastlanır. İkincisi manzum özelliği gösteren ikili, üçlü, dördü mısralardan kurulu bilmeceler.

BİLMECELERDEN ÖRNEKLER:

- Bağlarım yürür çözerim durur (AYAKKABI)
- Bahçede bohçam kaldı (LAHANA)
- Bir ahıra bir koyun girer bir çöp girmez (KARINCA YUVASI)
- Kolu var eli yok, karnı var kanı yok (ÇEKET)
- Kapıyı açar, kapamadan kaçar (RÜZGAR)
- Kökü yukarıda, dalları aşağıda (GÜNEŞ)
- Men giderem o gider arkamda tın tın eder (GÖLGE)
- Giden leylek,

Gelen leylek

Bir gıcı üstünde

Duran leylek (KAPI)

- Hamam hamam,

Kubbesi tamam

Oğlu müezzın

Babası imam (SAAT)

IV.3-4. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

İnsanları eğitmek, ders vermek amacıyla söylenen atalardan kalma kalıplaşmış sözlere atasözü denir.

Tek başlarına kullanılamazlar. Atasözü bir bakıma fıkraya benzer. Konuşma, sohbet sırasında söylenirler.

Atasözlerinde durak, kafiye ve ses benzerliği gibi şiire ait teknik bilgiler bulunur. Atasözlerinde kelimenin yeri değiştirilemez. Yerine başka bir kelime konamaz. Çok sağlam bir yapıları vardır. Atasözlerini iki grupta toplayabiliriz.

a- Gerçek Atasözleri

b- Atasözü değerindeki deyimler.

a- Gerçek Atasözleri: Bir toplumun tekniğini, felsefesini, ekonomik durumunu, gelenek ve göreneğini yansıtır.

b- Atasözü değeriindeki deyimler: Bu deyimleri günlük deyimlerle karıştırmak lazımdır. Bu deyimleri kullanmak, dili kullanmada ustalık, kafa olgunluğu, bilgi gerektirir. Dalyan gibi, karnı burnunda, bunlar günlük deyimlerdir. "Öküz altında buzağı aramak, Tut Kelin perçeminden, Kerem'in arpa tarlası gibi yanmak, Dut yemiş bülbül gibi susmak" bunlar da atasözü değeriindeki deyimlere örnektir.

Van atasözleri içinde bu yöreye ait olanlar olduğu gibi diğer bölgelerimize ait olanlar, hatta bütün Türk Dünyasında söylenenlere de rastlamak mümkün olmaktadır.

Atasözleri ve Deyimlerden Örnekler

- Baş kesen, taş kesen iflah olmaz.
- Olan ile ölene çare yoktur.
- Atın yürüyüşüne, yiğidin yiyeşine bak.
- Şeker cinsine çeker.
- Bir gün vezir, kırk gün rezil.
- Büyük başın, büyük derdi olur.
- Çömlek yuvarlanmış kapağını bulmuş.
- Eli işte gözü devrişte.

IV.4- HALK OYUNLARI

Doğu Anadolu Bölgesi, tarihî mecrasının tabîî bir neticesi olarak muhtelif kültürlerin iç içe girmesiyle, folklor açısından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik arz eder. Bölge, ülkemizin belki de en zengin folklor merkezidir.

Van halk oyunları tahlil edildiği zaman, bölgenin anılan özelliklerini temsil eden seçkin ve zengin bir varyasyon verir. Van'ın bu sahadaki malzeme zenginliği araştırmacıların da dikkatini çekmiş, şehir ve yöresinin halk oyunları, araştırmacılar

tarafından sürekli derlenmiş ve derlenmeye de devam edilmektedir. Bu sebepten Van halk oyunlarının kesin sınırını çizmek ve belli bir sayıya bağlamak oldukça zordur.

Van halk oyunlarının zorluğu âşîkar olmakla birlikte, eldeki malzeme ile birtakım tasnifler yapmak da imkân dahilindedir. Buna göre Van halk oyunlarını:

- a- Belli bir hikayesi olan oyunlar
- b- Bir türkü etrafında teşekkül eden oyunlar
- c- Hikayesi bilinmeyen oyunlar.

Olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

IV.4-1. BELLİ BİR HİKAYESİ OLAN OYUNLAR:

1- Kelekvan

Derleyen: Fevzi Levendoğlu

Eskiden doğudaki büyük ırmaklarda ulaşım, kelek denilen bir nevi salla yapılmış. Van'a has bir biçimde yapılan keleğe de kelekvan denilirmiş. Timar bucağına bağlı Şeyhkara (Gülsünler) köyünden bir çay geçer. Bu çay ilkbaharda büyük bir nehir haline gelir. Bu köyün ve civar köylerin ahalisi baharda ağaç kesip, kestikleri ağaçları taşımak için keleğe yüklerler, üzerine kendileri de binerlermiş ve genellikle kelek türküsünü söyleyerek karşıdan karşıya geçerlermiş. Oyunun figürlerinde, keleğin dalgalı sudaki yayvan yayvan ileri geri gidişi bariz bir şekilde olur.

Türküsü

Keleşim yana gider

Döner Van'a gider

Kelek evin yıkılsın

Yolum İran'a gider

Su iner meste gider

Dolanır dosta gider

Keleşim taşı vurdum

Yüregim yana gider

2- Toyçular:

Derleyen: F. Levendoğlu

Toyçular, yörede, düğün evine (toy evine) gelen misafirleri ifade etmektedir. Toyçular misafiri oldukları evden kına gecesi yapmak için kız evine giderler ki buna basalya denir. Basalyeye gidilirken düğün sahibinin akraba ve komşularında misafir olan toyçular evlerden davul, zurna, mey ve kaval çalarak toplanırlar. Bu esnada çeşitli oyunlar oynanır, maniler yakılır ve türküler söylenir.

Toyçular oyunu, Van'ın merkez Mollakasım Köyü'nden Tango Ağa'ya dayandırılır. Eski bir düğünde Toyçular içerisinde bulunan Tango Ağa, kalkıp güvengin başına geçer, mendili alır ve toyçular türküsünün sözleri eşliğinde oynamaya başlar.

Türküsü

Evleri yol üstüdür

Kemeri bel üstüdür

Ben giderim o yare

Uy desinler dostudur.

Toyçular yar can (Nakarat)

Kolunda mercan

Ben sana hayran

Uy aman aman

Gelin gidelim hamama

Demeyin kaynanama

Kaynanam bostancıdır

İster benden şamama

(Nakarat)

IV.4-2. BİR TÜRKÜ ETRAFINDA TEŞEKKÜL EDEN OYUNLAR

1- Edremit Van'a Bakar:

Güvenk tutulmak suretiyle değişik figürlerle oynanan bir oyundur. Oyun davul zurna eşliğinde ve türküsü hep bir ağızdan söylenmek suretiyle oynanır.

Edretim Van'a bakar

İçinden şamran akar

Öyle bir yar sevmişem

Her gelen ona bakar

O süsem o sümbül o gül o bağımdır

O inci o mercen beyaz gerdanındır

Oynamak sıçramak eylemek çağımdır

(Nakarat)

Deniz dibi kayalık

İçinde dolu balık

Kızın gönlü oğlanda

Oğlan da kıza yanık

2- Masa üstünde Testi

Çok hareketli bir orta oyundur. Düğün ve eğlencelerde oynandığı gibi, kızlar tarafından bahçelerde tef çalınarak da oynanır.

Masa üstünde desti hah hahha ninnay

Kemer belimi kesti hah hahha ninnay

Siladaki sevdiğim hah hahha ninnay
Şimdi aklıma düşdi şengül ninnay

Masa üstünde çiçek hah hahha ninnay
Orak getirin biçek hah hahha ninnay
Yar bizden geçti amma hah hahha ninnay
Biz yardan nasıl geçek şengül ninnay

Dama gurdum çatmayı hah hahha ninnay
Çağırın gelsin Fatmayı hah hahha ninnay
Fatma kimden alışmış hah hahha ninnay
Çarşıftan gol atmayı şengül ninnay

IV.4-3. HİKAYESİ BİLİNMEYEN OYUNLAR

1- Hevesar

Özellikle Gürpınar ve Timar tarafında oynanan bir oyundur. Kelime pişmemiş kırmızı toprak anlamına gelir.

2- Kırsani

Daha çok Gürpınar yöresinde oynanan bir oyundur.

3- Viro Bar yahut Here Meymoki

4- Gırgırani

Gürpınar, Gevaş ve Çatak yöresinde oynanır. Koç ve tekelerin kavgasını yansıtır.

5- Palanço

Oyun tırpanla ot biçen delikanlıları sembolize ediyor.

6- Dokuzlu

7- Şevko

- 8- S ng l 
- 9- Sincani
- 10- Edremit Nanayı
- 11- Dello
- 12- Yar Güzel
- 13- Sarho 
- 14- G ll 
- 15- O S sem O Sümbül
- 16- Tek Ayak
- 17- Süleymani
- 18- Ha Dili

SONUÇ

“Halk kültürü” kavramının folklor” kavramı ile benzer şeyleri içerdği malûmdur. Bu anlamda geniş de bir alanı kapsamaktadır. Halk masalları, türküler, oyunlar, söylence-ler, atasözleri, gelenekler, görenekler hatta günlük hayatta kullanılan malzemeler, pek çok şey halk kültürünün içine girmekte ve dolayısıyla folklorün araştırma alanını oluşturmaktadır.

Her şeyden önce halkın, uzun tarihsel süreçte biriktirdiği bilgi ve deneyimin bir bütünde ifade edilmesi olan bu etkinlikler, aynı zamanda bu tarihsel birikimin izlerini de taşırlar. Kökleri çok eskidir, çağdan çağa değişen bir içerik taşıya gelmişlerdir. Örneğin halk oyunları söz konusu olduğunda, oyunlarda, figürlerde, müziğin ritminde ve eğer varsa, kendi türküsündeki sözlerde kültürel birikimle ilgili olarak, tarihsel gelişmeye ait izler görülebilir.

Bu nedenle, belli bir coğrafyada belli bir zamanda var olan geleneksel kültür için “bunlar değişmez şeylerdir” demek yaşamın akışını ve dolayısıyla kültürün zaman içindeki –dün, bugün ve yarın’a ait– üç boyutluluğunu kavrayamamak demektir.

Kültür, her şeyden önce, halkın hayatının koşullarıyla belirlenmiştir ve bunun ifade edilmesinin bir aracı olma özelliğini taşıdığı sürece de, o hayatın koşulları değiştikçe kendine özgü yeni biçimler kazanacaktır. Bizim, Van yöresi halk kültürüne tarihsel ilerleme içerisinde bakışımız, kültürün hayat koşulları ve bu koşulların değişimi ile olan bu tarz ilişkisi nedeniyle idi.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, tarihe bakmak, hele belirli bir geleneksel halk kültürünün tarihsel geçmişine bakmak, bugünün ve geleceğin tasarılarından bağımsız olamaz. Yani, Van yöresi halk kültürünün tarihsel geçmişine, bu geçmişin ver-

diđi birikime bakma gereği hissediliyorsa, bu hiç şüphesiz, bu kùltürün bugünde ve gelecekteki işlevi, kullanım biçimi ve yaşatılması hakkındaki tasarıların, düşüncelerin etkisiyle olmaktadır. Eş ve kısa bir deyişle, Van yöresi halk kùltürü bugünde ve gelecekte nasıl anlamlandırılıp, hangi işlevle nasıl kullanılacaksa, onun tarihine de o açıdan bakılır.

Tarihsel gerçeği olduğu gibi kavramak onu bilmek, ama bugün içerisinde onu değerlendirirken bir yanını öne çıkarmak, ya da bir yanına ağır vurgu yapmak gerekir; öne çıkarılıp vurgu yapılması gereken, duyan tarihin bugün ile olan bağıntısıdır. Yani, “tarihsel gerçeklikle bugün ne iş görebilirim?” sorusuna verilen yanıtıdır.

Bu sorunun yanıtı, Van yöresi halk kùltürünün tarihsel gerçekliği içerisinde kendini barındırmaktadır.

Bu tez çalışması sonunda, girişte belirtilen özelliklerin varlığı gözler önüne serilebilmektedir. şu ki; yörede bugün mevcut olan geleneksel halk kùltürü, tarihsel etki ve izler taşımaktadır. Bunda, bölgenin coğrafi ve iklim şartlarının koruyucu bir rol oynamasının yanı sıra, kùltürel mirasın, kùltürel birikimin, değişen hayat şartları ve değişen uygarlık sistemleri tarafından kabùlünün payı büyüktür. Yörenin kùltür birikimi, askeri akımlar ve fetihler sonucu oluşmaya başlayan yeni uygarlık sistemleri tarafından köklü bir redde ve yadsımaya, köklü bir asimilasyona maruz kalmamışlardır. Yörenin bugünkü geleneksel kùltürü, bu nedenle olgun bir hoşgörü ve kaynaşmanın izlerini taşıyor niteliktedir.

Van yöresi halk kùltürünün bu tarihsel gerçekliği, onunla bugün ne iş görülebileceğine en güzel yanıtı vermektedir: O, bu hoşgörü, kaynaşma ve kùltürel mirasa sahip çıkıp koruma davranışının sürdürülmesi, işini görecektir. Van yöresi halk kùltürünün tarihsel geçmişinin bugün ile olan en önemli ve anlamlı bağıntısı budur.

İnsanoğlunun içinde doğduğu toplum tarafından biriktirilip korunan bütün öğeler, kolektif bir geleneğe aittir. Bu kolektif gelenek ise, ancak her yeni toplum onları yeniden üreterek, onaylayarak ve koruyarak, canlı ve etkin tuttuğu sürece var olabilir.

KAYNAKÇA

- AKURGAL Ekrem;** “Anadolu Uygarlıkları”,
Net Yayınları, 1993
- AKYILDIZ Erhan;** “Taş Çağından Osmanlı’ya Anadolu”,
Milliyet Yayınları, 1987
- ALANGU Tahir;** “Türkiye Folkloru El Kitabı”,
Adam Yayınları, 1983
- ALPER Cengiz;** “Çeşitli Yönleriyle Van”,
Yargıçoğlu Matbaası, 1974
- ANADOLU UYGARLIKLARI;** Görsel Yayınları
- BİLGİÇ Emir;** “Türk Arkeoloji Dergisi”
Sayı 9, 1959
- BÜYÜK TÜRKİYE
ANSİKLOPEDİSİ;** Cilt 3, Milliyet Yayınları
- ÇİLİNGİROĞLU Altan;** “Urartu Tarihi”,
Ege Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları, 1994
- GAZİMİHAL Mahmut Ragıp;** “Musiki Sözlüğü”, 1961
- KALAFAT Yaşar;** “Doğu Anadolu’da
Eski Tarih İnançlarının İzleri”
Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları,
1990
- KÖPRÜLÜ Fuat;** “Orta Zaman Türk İslam Feodalitesi”, 1941
- MENEKŞE Nurettin;** “Van”, Ülkü Matbaası, 1973

- ÖKSE Necati;** “Van Gölü ve Fırat Nehri Çevresinde Yaşayan Türkler”, Genel Kurmaylık Basımevi, 1976
- PAMUK Şevket;** “Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi”, Yurt Yayınları, 1984
- SEVİN Veli;** “Van Kalesinde Bir Kaya Mezarı ve Urartularda Ölü Yakma Geleneği”, İstanbul Üniversitesi Ed.Fak.Basımevi, 1982
- TURHAN M.Taner / SEVİN Veli;** “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları” İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Basımevi, 1977
- TÜRKOĞLU Cengiz;** “Tarihte Van”, Nur Ofset, 1969
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı;** “Osmanlı Tarihi”, 1943
- VAN KÜTÜĞÜ,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları 1993
- YERASİMOS Stefanos;** “Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye”, Belge Yayınları, 1987

YURT ANSİKLOPEDİSİ

ÖZGEÇMİŞ

Cenap Güngör 20.12.1965 tarihinde Van'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra, 1987 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü'ne girdi.

Lisans eğitimi boyunca çeşitli kurum ve kuruluşlarda Halk Oyunları eğitmeni olarak görev yaptı. Ayrıca 1993-1994  ğretim yılında yapılan Halk Eğitim Merkezleri Yöre  ğreticileri Kursları'nda da  ğretim görevlisi olarak görev yaptı.

Lisans eğitimini 1992 yılında tamamlayıp, aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başlayan Güngör, halen İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü'nde  ğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.